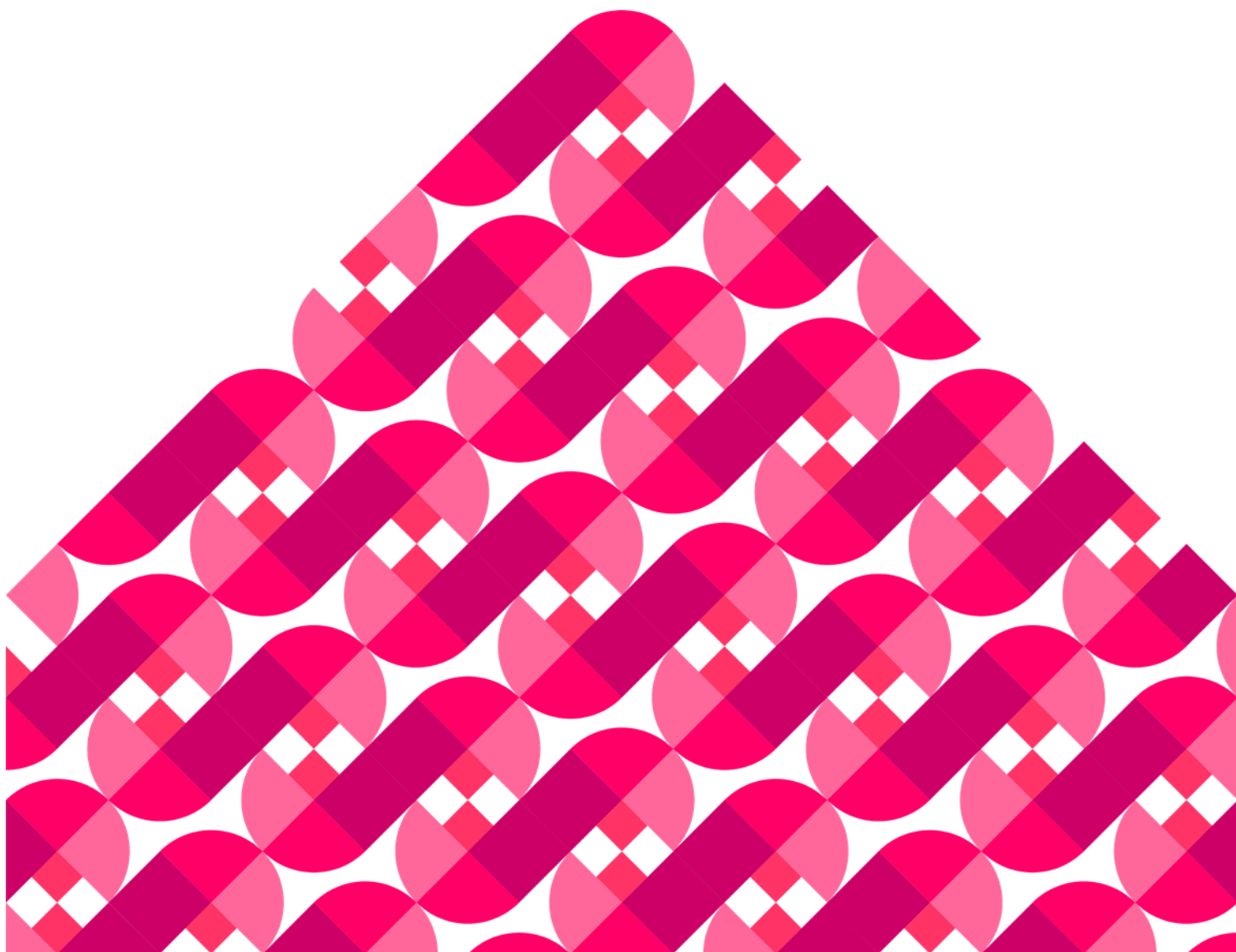

När elever med funktionsnedsättning utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck

Erfarenheter och arbetssätt inom skolan

Myndigheten för delaktighet arbetar med att främja, guida och stödja samhällets aktörer att genomföra sina uppdrag utifrån hela befolkningens behov och förutsättningar.

Myndigheten för delaktighet, 2025

När elever med funktionsnedsättning utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck – Erfarenheter och arbetssätt inom skolan

Nummer 2025:20

ISBN: 978-91-989335-6-7

Publikationen finns att ladda ner från myndighetens webbplats www.mfd.se.

Alternativa format kan beställas från Myndigheten för delaktighet.

E-post: info@mfd.se

Telefon: 08-600 84 00

Förord

Personer med funktionsnedsättning är överrepresenterade i statistiken när det gäller utsatthet för fysiskt, psykiskt och sexuellt våld. Risken för utsatthet ökar ytterligare om personen lever i en hederskontext där omgivningen tillåter eller uppmuntrar begränsningar, förtryck eller till och med våldsutövning.

I juni 2023 fick Myndigheten för delaktighet (MFD) i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning. Uppdraget slutredovisades den 15 februari 2025 med rapporten *Särskild sårbarhet, särskilt ansvar*.

MFD har identifierat olika verksamhets- eller samhällsområden som är särskilt angelägna att undersöka. Skolan, som är en central plats för alla barn och ungdomar, har ett viktigt uppdrag att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

Inom ramen för detta uppdrag har vi låtit ta fram två studier – dels en studie från Sweco om situationen i anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor, dels en studie från Begripsam om situationen inom komvux som anpassad utbildning. Denna rapport är en sammanställning av dessa båda studier.

MFD vill tacka alla aktörer och yrkesverksamma inom anpassad grund- och gymnasieskola, specialskola samt komvux som anpassad utbildning som har deltagit och delat med sig av sina erfarenheter och sina tankar i intervjuer. Era berättelser ger viktiga insikter.

Min förhoppning är att alla som arbetar med personer med funktionsnedsättning genom denna rapport ökar sin kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck. Och därmed får bättre förutsättningar att upptäcka, stödja och skydda utsatta personer – för ett jämställt samhälle fritt från våld och förtryck.

Liljeholmen i september 2025

Malin Ekman Aldén
Generaldirektör

Innehåll

Sammanfattning	5
Fem frågeställningar som utgångspunkt	6
Utvecklingsbehov.....	7
Rekommendationer	7
Inledning	8
Definitioner av begrepp.....	9
Skolformer som behandlas i rapporten	10
Syfte och frågeställningar	11
Utgångspunkter	13
Målgruppens särskilda utsatthet	14
Skolans roll och ansvar.....	14
Elevhälsans roll och ansvar	15
Socialtjänstens roll och ansvar.....	15
Resultat	16
Erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck.....	17
Medvetenhet och kunskap	30
Rutiner och handlingsplaner	34
Metoder och arbetssätt	35
Samverkan med andra aktörer.....	38
Slutsatser, utvecklingsbehov och rekommendationer	44
Slutsatser	45
Utvecklingsbehov.....	49
Rekommendationer	50
Läs mer	52
Rapporter, vägledningar, metodstöd med mera	52
Webb hänvisningar	52
Bilaga 1 – Metod och genomförande	54
Anpassad grund- och gymnasieskola samt specialskola.....	54
Komvux som anpassad utbildning	55

Sammanfattning

Myndigheten för delaktighet (MFD) har fått i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning.

MFD har identifierat skolan som en av flera viktiga arenor att inhämta sådana kunskaper och erfarenheter från. Mot bakgrund av det har vi dels gett konsultbolaget Sweco i uppdrag att kvalitativt undersöka situationen i anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor (främst barn och unga under 18 år), dels gett konsultbolaget Begripsam motsvarande uppdrag vad gäller situationen inom komvux som anpassad utbildning (vuxna elever).

Fem frågeställningar som utgångspunkt

De båda studierna bygger på intervjuer och dokumentstudier och tar sin utgångspunkt i fem frågeställningar om skolornas erfarenhet, medvetenhet och kunskap, rutiner och handlingsplaner, metoder och arbetssätt samt deras samverkan med andra aktörer.

Erfarenhet: Intervjuerna visar att utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck förekommer bland elever i de flesta undersökta anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor, med variationer i uttryck. Inom komvux som anpassad utbildning förefaller det vara svårt att hitta konkreta exempel på att elever är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Medvetenhet och kunskap: Kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck är många gånger låg i samtliga undersökta skolformer. Samtidigt finns det enskilda personer med hög kunskap i frågorna. Det genomförs kunskapshöjande insatser, men inte överallt.

Rutiner och handlingsplaner: Av de intervjuade anpassade skolorna och specialskolorna är det endast en som uppger att de har en handlingsplan specifikt för att förebygga och upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck. Ett fåtal skolor har någon form av handlingsplan mot hedersrelaterat våld och förtryck som del av andra dokument, till exempel en likabehandlingsplan eller krisplan.

Metoder och arbetssätt: Ett fåtal skolor arbetar specifikt med frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck i undervisningen. Inga intervjupersoner nämner att de använder befintligt material som andra aktörer tagit fram för att arbeta förebyggande eller upptäckande mot hedersrelaterat våld och förtryck. Generellt verkar behovet av stödande material vara stort.

Samverkan med andra aktörer: Det saknas i stort sett strukturerad samverkan med socialtjänsten; ingen skola svarar att skola och socialtjänst har en gemensam samverkansplan. Samtliga skolformer menar att det är svårt att hantera socialtjänstens regler kring sekretess. Bland andra samverkansytor nämns den egna kommunen, civilsamhällesorganisationer samt länsstyrelsen i det egna länet.

Utvecklingsbehov

De två studierna ser ett antal utvecklingsbehov, bland annat vad gäller systematiskt arbete för att förebygga, upptäcka och motverka hedersrelaterat våld och förtryck samt formerna för dialog med vårdnadshavare.

Ett förslag som framkommer är att det vore bra med nätverk inom kommunala verksamheter för att fånga upp och diskutera signaler om att någon är utsatt. Något som även lyfts fram är behovet av gemensamma riktlinjer och rutiner, ett stärkt arbete med kompetensutveckling samt insatser för att öka förståelsen hos personer med intellektuell funktionsnedsättning om vad som är hedersrelaterat våld och förtryck. Studien som gäller komvux som anpassad utbildning tar även upp att elevhälsan inte regleras i lag för denna skolform, vilket man ser som ett problem.

Rekommendationer

Kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck behöver öka inom anpassade skolformer och specialskolor. Olika yrkesgrupper behöver få utbildning och tillgång till stödmaterial som är utformade efter skolformernas målgrupper.

Det systematiska arbetet att motverka hedersrelaterat våld och förtryck behöver genomsyra hela styrkedjan, från huvudman till arbetslag i skolorna, med tydliga rutiner och uppföljning. Kunskap om läroplanernas skrivningar kring hedersrelaterat våld och förtryck behöver spridas och omsättas i praktiken i större utsträckning.

Det finns behov av att ta fram en bästa praxis för samverkan mellan skola och socialtjänst när det finns oro över att ett barn utsätts eller riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. För att personal inom komvux som anpassad utbildning ska ha goda förutsättningar att upptäcka och stödja utsatta behövs bättre samverkan mellan kommunala verksamheter som ger stöd till de vuxna eleverna på komvux.

Vissa kunskapsluckor behöver särskild uppmärksamhet. Ett exempel är barn med intellektuell funktionsnedsättning som lever i en hederskontext. I vissa fall nekas de möjlighet att gå i anpassad skola av vårdnadshavare, vilket riskerar att begränsa deras rätt till utbildning. Denna fråga bör utredas närmare för att säkerställa att alla barn får den skolgång de har rätt till.

Skolan har ansvar för att förebygga, upptäcka och bekämpa könsstämpning av flickor och kvinnor. Personal behöver mer kunskap och tydliga rutiner för hur de ska agera om de misstänker eller upptäcker att en elev är utsatt.

Inledning

Myndigheten för delaktighet (MFD) har fått i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning. Myndigheten ska identifiera målgruppens särskilda utsatthet, förutsättningar och behov samt inhämta yrkesverksammas erfarenheter av att möta målgruppen inom olika verksamhetsområden.

MFD har identifierat skolan som ett av flera viktiga områden att inhämta sådana kunskaper och erfarenheter ifrån. Mot bakgrund av detta har MFD dels gett konsultbolaget Sweco i uppdrag att genomföra en kvalitativ undersökning i anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor. MFD har även gett konsultbolaget Begripsam motsvarande uppdrag inom komvux som anpassad utbildning.

Undersökningarna ägde rum hösten 2023 och våren 2024. De omfattar 45 intervjuer med skolpersonal samt expertintervjuer och dokumentstudier vad gäller anpassade grund- och gymnasieskolor och specialskolor samt 37 intervjuer och gruppdiskussioner med personal inom komvux som anpassad utbildning.¹ För mer information om metod och genomförande i respektive undersökning, se Bilaga 1.

Denna rapport är en sammanställning av resultatet från de båda studierna.

Definitioner av begrepp

I rapporten används ett antal begrepp som definieras enligt följande:

- *Hedersrelaterat våld och förtryck* används för att beskriva ett kollektivt sanktionerat våld och förtryck där släkt och familj kontrollerar och begränsar individers, särskilt flickors och kvinnors, sexualitet och beteende enligt hedersnormer. Regeringen definierar hedersrelaterat våld och förtryck som ”påtryckningar och våld som syftar till att upprätthålla familjens kontroll över individen”, där våldet och förtrycket är starkt kopplat till patriarkala och heteronormativa föreställningar. Hedersrelaterade handlingar begås ofta och tolereras av en bredare grupp inom familjen eller gemenskapen, till skillnad från andra typer av våld eller kontrollerande beteenden.
- *Intellektuell funktionsnedsättning (IF)* innebär en nedsatt intellektuell förmåga och nedsatt adaptiv förmåga, det vill säga att det kan vara svårt att förstå, lära sig vissa saker och att vara självständig i vardagen. Svårigheterna har sitt ursprung i utvecklingsperioden.

¹ Undersökningen som rör komvux som anpassad utbildning har genomförts som en del av en kvalitativ studie där frågor om elevernas hälsa och välbefinnande diskuterats i bred bemärkelse. I dessa intervjuer har temat hedersrelaterat våld och förtryck inkluderats. För att ta del av resultaten som specifikt berör hälsa hos eleverna, se Myndigheten för delaktighet (2025), *Hälsa hos elever på komvux som anpassad utbildning – En intervjustudie i klarspråk*.

- *Språkstörning* innebär att eleven inte har samma språkliga förmåga som jämnåriga. Eleven kan ha svårt att förstå vad andra säger, att själva prata så andra förstår eller båda delarna. Språkstörning får konsekvenser för förmågan att tänka språkligt och ta till sig undervisningen.
- *Synnedsättning* innebär svårigheter att kommunicera via tryckt text eller orientera och förflytta sig med synens hjälp. Vid blindhet är synförmågan ytterligare begränsad eller saknas helt.
- *Hörselskada* kan innebära allt från att en person har svårt att uppfatta enstaka ljud till att hen inte hör något alls. Det påverkar förutsättningar för att kommunicera med andra.
- *Dövblindhet* är en kombination av syn- och hörselnedsättning där graden av nedsättning är så allvarlig att syn och hörsel har svårt att kompensera för varandra. Dövblindhet medför därför, i relation till omgivningen, specifika funktionshinder.²
- *Att vara döv* kan beskrivas både ur ett medicinskt och ett kulturellt perspektiv. En person kan identifiera sig med det ena perspektivet eller båda. Att vara döv ur ett medicinskt perspektiv är när en person inte hör eller har en mycket grav hörselnedsättning som gör det omöjligt att uppfatta talat språk, även med hörapparat eller cochleaimplantat. Att vara döv handlar dock inte enbart om hörsel. Att vara döv innebär ofta att känna tillhörighet i en språklig och kulturell gemenskap. Man skiljer mellan barndomsdöva och vuxendöva. Barndomsdöva har svenskt teckenspråk som sitt första språk och skriven svenska som sitt andra. Vuxendöva har blivit döva efter att ha utvecklat ett talat språk och har därmed inte svenskt teckenspråk som första språk. Svenskt teckenspråk uppfattas med synen och uttrycks med händerna, kroppen och mimik. Det svenska teckenspråket har egen grammatik, uppbyggnad och ordföljd. Enligt språklagen har myndigheter, kommuner, regioner och andra som bedriver offentlig verksamhet, ett särskilt ansvar att skydda och främja svenskt teckenspråk. Teckenspråkiga döva ser sig som en språklig och kulturell minoritet.

Skolformer som behandlas i rapporten

- *Anpassad grund- och gymnasieskola* vänder sig i huvudsak till barn och unga under 18 år. Eleverna bedöms inte kunna uppfylla grundskolans eller gymnasieskolans kriterier på grund av till exempel en intellektuell funktionsnedsättning eller bestående och betydande begåvningsmässig funktionsnedsättning till följd av en hjärnskada. Elever i anpassad skola kan ha en intellektuell funktionsnedsättning i kombination med en neuropsykiatrisk

² Nordisk definition av dövblindhet. Nationellt kunskapscenter för dövblindfrågor.

funktionsnedsättning (till exempel adhd eller autism), en fysisk funktionsnedsättning eller andra särskilda utbildningsbehov. Totalt knappt 24 000 elever studerade inom skolformen läsåret 2023/24.

Beroende på sitt behov läser en elev ämnen eller ämnesområden (eller en kombination), där ämnesområdena är avsedda för elever som inte kan tillgodogöra sig utbildning i ämnen. Exempelvis läser vissa elever ämnesområde *motorik* i stället för idrott och hälsa eller ämnesområde *verklighetsuppfattning* i stället för naturvetenskapliga ämnen, teknik och matematik. Typiskt sett har elever som läser ämnesområden de största behoven.

- *Specialskolorna* står under statlig huvudman.³ Även dessa skolor vänder sig främst till barn och unga under 18 år. Eleverna kan ha en grav språkstörning, en synnedsättning, en hörselskada eller vara döva. Det finns en specialskola för elever som är döva eller har en hörselskada i kombination med intellektuell funktionsnedsättning och elever med medfödd dövblindhet. Totalt 764 elever studerade inom skolformen läsåret 2023/24.
- *Komvux som anpassad utbildning* vänder sig till vuxna elever (från den 1 juli det år personen fyller 20 år) med en intellektuell funktionsnedsättning eller en förvärvad hjärnskada och som saknar utbildning från grund- eller gymnasieskola eller anpassad grund- eller gymnasieskola. Eleverna studerar i genomsnitt mellan 3 och 5 timmar per vecka. Totalt 2 956 elever studerade inom skolformen läsåret 2023/24.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna sammanställning är att bidra till en djupare förståelse för:

- hur yrkesverksamma arbetar med frågor om hedersrelaterat våld och förtryck kopplat till funktionsnedsättning, samt
- vilka kunskaper och erfarenheter yrkesverksamma inom anpassade skolformer och specialskolor samt komvux som anpassad utbildning har av att möta barn och unga som både har en funktionsnedsättning och lever i en hederskontext.

³ Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) är huvudman för samtliga specialskolor i landet.

Sammanställningen tar sin utgångspunkt i följande fem frågeställningar:

1. Vilken erfarenhet har skolorna av att möta barn och unga som har en funktionsnedsättning och som lever eller misstänks leva i en hederskontext?
2. Vilken medvetenhet och kunskap har skolorna om elevernas utsatthet, förutsättningar och behov i en hederskontext?
3. Vilka rutiner och handlingsplaner har skolorna för att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck? I vilken uträkning har de implementerat handlingsplaner och/eller rutiner för att förebygga, upptäcka och motverka hedersrelaterat våld och förtryck som drabbar eller riskerar att drabba elever med funktionsnedsättning?
4. Vilka befintliga metoder och arbetssätt använder skolorna för att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck? Hur fungerar dessa metoder och arbetssätt?
5. Vilken samverkan har skolorna med socialtjänst, polis och andra myndigheter och verksamheter i såväl det förebyggande som det reaktiva arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck som drabbar eller riskerar att drabba elever med funktionsnedsättning? Hur fungerar samverkan mellan skolor och relevanta aktörer i detta arbete? När fungerar det bra? När fungerar det mindre bra?

Utgångspunkter

Målgruppens särskilda utsatthet

Personer med funktionsnedsättning är särskilt sårbara för våld. Denna sårbarhet beror på en rad faktorer, inklusive en begränsad förmåga att undvika eller skydda sig mot våld, en ökad exponering för riskfaktorer som missbruk eller avsaknad av socialt stöd, samt en svag självkänsla som kan öka risken för utnyttjande. Personer med funktionsnedsättning kan stå i en särskild beroendeställning till våldsutövaren, vilket gör att våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning kan vara svårare att upptäcka.

Begreppen osynlighet, beroende och sårbarhet är centrala för att förstå utsattheten för våld mot personer med funktionsnedsättning:

- *Osynlighet* hänvisar till bristen på medvetenhet och erkännande av det våld som dessa individer kan utsättas för, vilket gör det svårt att upptäcka och hantera.
- *Beroende* understryker den ofta oundvikliga beroendeställning många personer med funktionsnedsättning har till andra, vilket kan öka risken för att utsättas för våld samt andras underlåtenhet att ge adekvat stöd.
- *Sårbarhet* omfattar både den ökade risken att bli utsatt för våld och de potentiellt mer allvarliga konsekvenserna av våldet för personer med funktionsnedsättning. Det kan även vara svårare för dessa personer att tillgodogöra sig adekvat stöd och kunskap om våldsutsatthet.

En intellektuell funktionsnedsättning och kommunikativa begränsningar kan göra det svårt för individen att uttrycka erfarenheter och reflektera över sin situation. Dessutom kan det vara svårt att identifiera att det man upplever är våld eller förtryck eller någon annan otillbörlig inskränkning av ens fri- och rättigheter.

Skolans roll och ansvar

Skolan har en viktig roll i att förebygga, upptäcka och motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Enligt 2022 års läroplaner ska eleverna återkommande under sin utbildning få möta frågor som rör sexualitet, samtycke och relationer, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck, och utbildningen ska syfta till att främja varje elevs hälsa och välmående samt stärka deras förutsättningar att fatta genomtänkta och självständiga beslut. I utbildningen ska maktstrukturer kopplade till kön samt hedersrelaterat våld och förtryck granskas kritiskt.

I läroplanen för vuxenutbildningen framgår att intolerans, förtryck och våld, till exempel rasism, sexism och hedersrelaterat våld och förtryck, ska förebyggas och bemötas med kunskap och aktiva insatser.

Elevhälsans roll och ansvar

Enligt skollagen (2010:800) ska tillgång till elevhälsa finnas i den anpassade grundskolan, den anpassade gymnasieskolan och i specialskolan. Den ska innehålla medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser, vara förebyggande och hälsofrämjande samt erbjuda hälsobesök och relevanta kontroller och undersökningar. Den ska även stödja elevernas utveckling mot deras utbildningsmål.

Elevhälsa inom komvux som anpassad utbildning regleras däremot inte i lag. Det finns därmed ingen skyldighet att avsätta resurser och organisera ett elevhälsoarbete. Det ger i sin tur sämre förutsättningar för att systematiskt arbeta med frågor om utsatthet – både generellt och specifikt när det handlar om hedersrelaterat våld och förtryck.

Socialtjänstens roll och ansvar

Om skolan får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa eller utsätts för hedersrelaterat våld eller förtryck är man enligt socialtjänstlagen (2025:400) skyldig att göra en orosanmälan till socialtjänsten.

Generellt ska föräldrar informeras om orosanmälningar och utredningar som rör deras barn, men det finns undantag: Om det finns en risk att föräldrarna kan skada utredningen eller äventyra barnets säkerhet kan socialtjänsten välja att inte informera föräldrarna direkt. I fall som rör hedersrelaterat våld och förtryck kan det ofta vara olämpligt eller direkt farligt att informera vårdnadshavarna, eftersom dessa kan utgöra hotet mot barnet.

Resultat

I detta avsnitt redovisas resultatet av de båda studierna. Inriktningen är huvudsakligen deskriptiv och dispositionen utgår från de inledande fem frågeställningarna.

Kapitlet utgår i huvudsak från resultaten för anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor, men även resultat från komvux som anpassad utbildning redovisas i förekommande fall. Inom komvux hade få intervjupersoner erfarenhet av att möta de elever kartläggningen omfattar; generella resonemang är dock ofta överförbara och till nytta inom samtliga undersökta skolformer.

Erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck

Vanligt att elever utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck

Det framkommer av intervjuerna att yrkesverksamma inom anpassad grund- och gymnasieskola och specialskola möter elever som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck på alla utom en av de undersökta skolorna; på flera skolor är det vanligt förekommande. Skolpersonal berättar även om flera allvarliga fall av könsstymning av flickor och kvinnor, barnnäktenskap och tvångsäktenskap samt frekventa orosanmälningar.

Flera intervjupersoner redogör för händelser där de agerat vid misstanke om förestående tvångsäktenskap eller våld, med följd att elever omhändertagits enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52) eller placerats vid skyddat boende. En kurator vid en anpassad gymnasieskola berättar:

Det tog tid att uppmärksamma att det inte var bra. Hon [eleven] antydde att hon blev slagen hemma. Fick inte göra si eller så. Det var svårt att kommunicera. Men vi blev så oroliga, hon ville inte åka hem en dag, då ringde vi socialtjänsten som reagerade snabbt och kom hit och hon blev placerad samma dag.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

I flera fall uppger intervjupersonerna att man har stor erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck där flickors frihet och självständighet inskränks dels genom att de främst förväntas bidra till hushållsarbete, dels genom att deras sociala relationer och fritidsaktiviteter begränsas. Intervjupersoner ger exempel på hur flickor inte tillåts delta i simundervisning, inte får spela fotboll och inte får ha vilka kontakter de vill med pojkar.

Många intervjupersoner vittnar om att vissa elever inte förväntar sig att fritt få välja partner, framtida yrke eller bostadsort. En kurator vid en specialskola beskriver:

” Jag tycker att vi märker i samtal att det finns, att de kommer från en hederskontext. De pratar om att det inte är självklart att välja vem man kan gifta sig med eller ens välja vilket jobb man ska ha. Barn, kvinnoroll. Det tycker jag att barnen tenderar att vara öppna med när de är yngre.

- Kurator, specialskola

De flesta intervjupersonerna kopplar hedersproblematik till elever med utländsk bakgrund. I ett par fall framkommer dock exempel när skolpersonalen upplevt att elevers självständighet och frihet begränsats på ett liknande sätt i andra kontexter, kopplat till trossamfund. I dessa fall upplevs det dock inte finnas någon risk för fysiskt våld utan det handlar om att elever inte tillåts delta i aktiviteter på samma sätt som sina klasskamrater.

På flera skolor nämner intervjupersonerna att man även ser pojkar som lever i en hederskontext, särskilt i rollen som förövare genom att de förväntas bevaka systrar och kusiner å familjens och släktens vägnar. En kurator vid en anpassad grundskola uttrycker sig på följande sätt:

” Det är jätteviktigt att inte glömma [killarnas] roll. Så hemskt att vara i tioårsåldern och ens vara medveten om att ens syster har jeans på sig. Tänk att gå runt med sådana glasögon.

- Kurator, anpassad grundskola

Några intervjupersoner framhåller att även pojkar kan riskera att utsättas för tvångsäktenskap eller annat hedersrelaterat våld och förtryck. En intervjuperson i en anpassad gymnasieskola resonerar om att pojkar kan förväntas ta ett större ansvar för familjens försörjning än flickor och att detta kan vara svårt eller omöjligt för elever med intellektuell funktionsnedsättning.

Det är svårt att dra slutsatser gällande variationer i förekomst och uttryck av hedersrelaterat våld och förtryck mellan olika skolformer. Det finns dock indikationer på att hedersrelaterat våld och förtryck kan variera beroende på elevernas ålder. Några intervjupersoner beskriver hur flickor som lever relativt fria liv blir utsatta för hedersrelaterat förtryck ganska plötsligt i samband med puberteten, vilket kan förvåna både skolpersonalen och eleverna själva.

Inom komvux som anpassad utbildning förefaller det vara svårt att hitta konkreta exempel på att man upptäckt att elever är utsatta för hedersrelaterat våld

eller förtryck. En lärare konstaterar att det är ovanligt med elever med utländsk härkomst i skolformen:

Alltså, vi har bara haft en elev med utländsk bakgrund hos oss.

- Lärare, Komvux som anpassad utbildning

Även andra lärare gör liknande reflektioner. Några av intervjupersonerna känner till att det förekommit situationer med hedersrelaterat våld och förtryck från exempelvis utbildning i svenska för invandrare (sfi) men inte från den egna verksamheten.

Eleverna befinner sig i skolan i genomsnitt 3–5 timmar per vecka, och den korta tiden gör det ibland svårt att fånga upp saker som rör elevens privatliv. Dock händer det framför allt på mindre orter att lärare får förtroenden om sådant som händer i elevernas liv.

Det saknas ofta ett systematiskt arbete mot könsstympning

Intervjupersoner på flera anpassade skolor och specialskolor uppger att man upptäckt att det förekommit könsstympning av flickor och kvinnor, och man anger att detta beror på elevgruppens sammansättning och ursprungsland. I 10 av 18 anpassade skolor och specialskolor framkommer att man upptäckt fall av könsstympning av flickor och kvinnor. Kunskapen och systematiken kring hur det kan upptäckas varierar dock och flera intervjupersoner uppger att personalen har låg kunskap om våldsformen. Personalen verkar dessutom i allmänhet ha låg kunskap om vad som gäller enligt lag.

I två skolor kan personalen redogöra för rutiner för inskrivnings- eller hälsosamtal som inkluderar sätt att upptäcka könsstympning av flickor och kvinnor. Några intervjupersoner på övriga skolor uppger sig ha god förståelse för hur konsekvenser av könsstympning av flickor och kvinnor kan yttra sig vad gäller menstruationsproblematik och svårighet att kissa.

Intervjuerna visar även att hanteringen av upptäckta fall av könsstympning varierar mellan skolorna. I vissa skolor stödjer man utsatta flickor i vårdkontakter för att behandla somatiska problem kopplade till könsstympningen. Samtidigt kan intervjupersonerna på ett flertal skolor inte redogöra för om man rutinmässigt orosmäter upptäckt av en elev som blivit könsstympad. I stället omnämns könsstympning och dess konsekvenser som ett hälsoproblem som uteslutande behandlas i vården, snarare än som en fråga om hedersrelaterat våld och förtryck där skolan har ett ansvar att förebygga och motverka att elever utsätts.

En lärare i anpassad gymnasieskola uttrycker sig på ett sätt som är representativt för hur många intervjupersoner betraktar könsstympning av flickor och kvinnor:

Jag har träffat en elev som blivit utsatt för könsstympning och vi hjälpte henne [...] Hon hade fått sin mens men den kom inte ut och man fick ta henne till sjukvården där hon fick hjälp.

- Lärare, anpassad gymnasieskola

En skolsköterska i en annan anpassad gymnasieskola berättar:

Jag möter ju en del tjejer som har den problematiken. De är inte jättelättopptäckta. När jag träffar en tjej med somalisk bakgrund så kan man prata sex och samlevnad. Då brukar det komma fram. Då tar man vårdkontakter. Ingen polisanmälan.

- Skolsköterska, anpassad gymnasieskola

I samma intervju framkommer dock att den skolan orosanmäler upptäckta fall.

En intervjuperson som delar sin tjänst mellan grundskola och anpassad skola berättar att man har lättare att upptäcka fall av könsstympning av flickor och kvinnor i anpassad skola än i reguljär skola. Intervjupersonen framhåller att könsstympning upptäcks för elever som har blöja eller behöver hjälp med att gå på toaletten. Samtidigt framkommer att vissa former av könsstympning av flickor och kvinnor kan vara svårare att upptäcka vid sådana tillfällen.⁴ Andra flickor kan man upptäcka om flickorna har problem med att kissa eller menstruera. Det framgår dock av intervjun att man saknar en systematisk metod för att upptäcka könsstympning av flickor och kvinnor.

Vid två av de anpassade gymnasieskolorna beskriver personalen ett mer systematiskt arbete med att dels upptäcka könsstympning av flickor och kvinnor, dels stödja utsatta elever. I det ena fallet redogör intervjupersonerna för att elevhälsan träffar alla i årskurs 1 samt alla nytilkomna på skolan och då ställer frågan om huruvida eleven är könsstympad och använder bildmaterial för att visa hur underlivet kan se ut. Man har även ett samarbete med barna- och mödravårdscentral i ärendehantering och förmedlar kontakter till en specialistmottagning för flickor och kvinnor som utsatts för könsstympning eller en regional gynekologisk mottagning.

Personal i den nämnda skolan berättar även att de orosanmäler om det finns yngre syskon i familjen, eftersom systrar i en familj där någon redan utsatts för könsstympning löper högre risk att utsättas. I många skolor kan man emellertid

⁴ Det finns olika typer av könsstympning av flickor och kvinnor. WHO:s klassificering omfattar fyra typer där infibulation, som är den mest långtgående formen, innebär avlägsnandet av klitoris och inre och yttre blygdläpparna samt att vaginan sys igen med endast en liten öppning för urin och menstruationsblod, (Världshälsoorganisationen, 2024).

inte tydligt svara på om man orosanmäler vid yngre systrar. I ett par skolor uppger intervjupersonerna att syskons utsatthet inte är någonting man tänkt på men att man ska överväga att förändra sina arbetssätt.

Inom komvux som anpassad utbildning tas inte frågan om könsstämpning upp.

Elever med vissa funktionsnedsättningar är mer sårbara än andra för utnyttjande och manipulation

I intervjumaterialet framkommer många resonemang och synpunkter vad gäller elevgruppens sårbarhet. Intervjupersonerna inom anpassad skola och specialskola resonerar om elevernas förutsättningar att förstå och hantera hederskontextens villkor samt skolans möjlighet att upptäcka och motverka hedersrelaterat våld och förtryck hos elever med intellektuell funktionsnedsättning och låg kommunikativ förmåga.

I flera intervjuer lyfts att elever med intellektuell funktionsnedsättning är mer sårbara för att utnyttjas än elever utan sådana funktionsnedsättningar. Intervjupersonerna beskriver i flera fall en generell sårbarhet som inte enbart gäller hedersrelaterat våld och förtryck. Flera intervjupersoner uttrycker dessutom att utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck tenderar att hänga ihop med annan utsatthet och andra former av utnyttjande, exempelvis ekonomiskt utnyttjande. I en anpassad gymnasieskola berättar skolpersonal om ett fall där ett systematiskt ekonomiskt utnyttjande från elevens familj ledde till att eleven efter flera års process fick eget boende och en utomstående god man.

Yrkesverksamma i en specialskola beskriver att flera av deras elever som är döva, hörselskadade eller dövblinda inte kan kommunicera med sina familjemedlemmar eftersom familjen inte behärskar svenskt teckenspråk. Bristen på kommunikationsmöjligheter gör enligt intervjupersonerna att eleverna blir isolerade och extra sårbara för olika typer av utsatthet. Man upplever dessutom att utsattheten blir extra stor i familjer med hedersnormer när eleverna inte har möjlighet att till fullo förstå vad som sker eller uttrycka sina egna tankar och funderingar kring situationen.

Intervjupersoner med en hög kunskapsnivå kring hedersrelaterat våld och förtryck beskriver att barn och unga med intellektuell funktionsnedsättning har en lägre förmåga att "leva dubbelliv" och navigera i parallella normsystem, än barn och unga utan intellektuell funktionsnedsättning.

Flera intervjupersoner beskriver sina elever som väldigt öppna och transparenta, vilket gör det svårt att hemlighålla normbrytande beteende för sina familjer. Detta kan medföra större risk för hot och våld.

Samtidigt beskriver flera intervjupersoner transparensen som en möjlighet, eftersom eleverna många gånger upplevs vara väldigt öppna även mot

skolpersonal. Personalen i de aktuella fallen upplever det därför som relativt lätt att upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck. Intervjupersoner, exempelvis kuratorer och elevhälsopersonal, som delar sin tjänst mellan anpassad skola och reguljär skola, beskriver att elever utan intellektuell funktionsnedsättning är bättre på att dölja problematik för skolpersonalen.

Flera intervjupersoner vittnar om att elever med funktionsnedsättning ofta saknar förmåga att ifrågasätta det kollektivistiska normsystem som är det huvudsakliga normsystem de lever i.

Nästan alla intervjupersoner beskriver att det är skolans uppgift och ansvar att vidga elevernas omvärldsförståelse för att ge dem fler alternativ att öka deras frihet och självständighet. Men en rektor vid en anpassad gymnasieskola menar tvärtom att personal inom skolan ”måste vara försiktiga med vad vi ställer för frågor” vad gäller att utmana hedersnormer, eftersom flickor som fostras in i traditionella könsrollen ”är stolta över att kunna hjälpa till i familjen.”

Samma intervjuperson uttrycker även viss förståelse för ett fall av äktenskap för en ung men myndig elev som av sina föräldrar gifts bort med en främmande man i ett annat land än Sverige:

Alla blir inte bortgifta när de är 18 år. Det smärtar oss när det blir så. Men sen är det ju vi med våra normer som tänker så.

- Rektor, anpassad gymnasieskola

Den intervjuade rektorn betraktar inte händelsen som ett tvångsäktenskap, eftersom hen uppfattat situationen som att flickan ville gifta sig och var i myndig ålder. Efter intervjuarens följdfrågor resonerar intervjupersonen emellertid också om elevens beslutskapacitet och nämner att flickan i fråga hade en avsevärt lägre kognitiv mognadsålder än 18 år.

En intervjuperson från en annan anpassad gymnasieskola utvecklar motsvarande resonemang från ett tydligt avståndstagande perspektiv. Intervjupersonen, en kurator, beskriver ett liknande fall där skolan fick kännedom om ett förestående misstänkt tvångsäktenskap och skolans farhågor kopplade till detta. Hen framhåller svårigheterna i att hantera en situation när eleven är myndig men har en låg förståelse för situationen – särskilt i förhållande till vad kuratorn upplever som socialtjänstens låga kunskap om elever med intellektuell funktionsnedsättning:

Vi hade farhågor kring vad som händer när hon blir klar i skolan. Hon förstod ju inte själv vad det här skulle innebära [...] Det var väldigt svårt, för socialtjänsten har inte tillräcklig kunskap om hur de ska prata med eleven. Eleven var över 18 och då är det ett jätteproblem även när hen är mentalt som 10 år.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

Inom komvux som anpassad utbildning reflekterar flera lärare över det livslånga beroende många personer med intellektuell funktionsnedsättning har av sin familj. Det är i grunden positivt att familjen ger en trygghet, men dessa barn kan inte på samma sätt som andra barn välja hur mycket kontakt de ska ha med sin familj när de blir vuxna, utan de är ofta mer beroende av ett livslångt stöd. Några intervjuade lärare uppger att detta kan skapa en risk för utsatthet och att det är svårt att upptäcka om ett hedersrelaterat våld eller förtryck förekommer.

Familjers skam över funktionsnedsättningar upplevs hänga samman med hedersnormer

I nära nog samtliga intervjuer inom anpassade skolor och specialskolor lyfter intervjupersonerna frågan om skam kopplat till funktionsnedsättning, framför allt intellektuell funktionsnedsättning och även neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, exempelvis autism.

Några intervjupersoner menar att det finns en ovilja hos många anhöriga att acceptera att ens barn har en funktionsnedsättning och att detta gäller oavsett kulturellt ursprung. Men de flesta framhåller att uppfattningen att en funktionsnedsättning drar skam över familjen är utmärkande för dem som lever enligt hedersnormer.

Intervjupersoner berättar även att det förekommer försök att på vidskeplig grund ”bota” neuropsykiatriska och intellektuella funktionsnedsättningar. Det uppges även förekomma uppfostringsresor samt barn- och tvångsäktenskap med syfte att göra barn med intellektuell funktionsnedsättning ”normala.” En lärare i anpassad grundskola säger:

Vi har föräldrar som tror att man kan resa iväg till ett annat land en sommar och bli ”frisk”. Eller att man tar tabletter som botar IF.

- Lärare, anpassad grundskola

En rektor i en anpassad grundskola berättar om en vårdnadshavare som var skeptisk till att barnet skulle börja i anpassad skola. Det viktiga för vårdnadshavaren var enligt intervjupersonen att barnet inte skulle gå i samma klass som någon som satt i rullstol, och vårdnadshavaren lade stort fokus på hur

övriga elever såg ut och uppfattades. Enligt den intervjuade rektorn vägrade familjen också att använda tolk, eftersom de var rädda för att information om barnets skolgång på så sätt skulle komma till släktens kännedom.

Intervjupersonen framhåller att familjer som inte lever i en hederskontext förvisso kan ha svårt att acceptera barnets funktionsnedsättning men att det då ofta löser sig genom att skolan informerar vårdnadshavarna. I familjer som lever i en hederskontext uppstår inte samma acceptans, och det förekommer också enligt intervjupersonen ”många idéer om hur man kan ’bota’ och hur man kan jobba med specialkost” för att upphäva en funktionsnedsättning.

Flera intervjupersoner framhåller att vårdnadshavares känsla av skam över sitt barns funktionsnedsättning kan påverka elevens livsutrymme eftersom vissa vårdnadshavare upplevs vilja gömma undan sitt barn och därmed förneka barnet sociala träffytor samt stöd och hjälp från exempelvis habiliteringen. En rektor i anpassad gymnasieskola konstaterar:

Vi har fått kämpa emot att anhöriga inte förstår eller accepterar elevens problematik. Just rätten till hjälp hos eleven.

- Rektor, anpassad gymnasieskola

En lärare i anpassad grundskola berättar:

Man accepterar inte alltid behoven och svårigheterna hos sina barn. Man tror att vi bara behöver lära dem mer för att de ska bli normalbegåvade. Det blir stora krav och begränsningar och man ska bara vara hemma och hjälpa till. Tjejerna är hemma och hjälper till många gånger, de blir ensamma.

- Lärare, anpassad grundskola

Det framkommer resonemang om att elever som läser ämnesområden kan vara mindre utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck än andra elever. Deras funktionsnedsättning beskrivs vara mer ”synlig” vilket kan innebära att vårdnadshavare inte lika ofta tror sig kunna dölja eller ”bota” den. Samtidigt resonerar flera intervjupersoner om att utsattheten i andra avseenden kan vara större för elever med mer omfattande intellektuella funktionsnedsättningar, eftersom förmågan att förstå och kommunicera utsatthet, övergrepp och förtryck är lägre.

I några intervjuer framhålls också risken för att personer med svåra intellektuella funktionsnedsättningar kan bli föremål för tvångsäktenskap i syfte att skapa anknytning för personer som vill ta sig till Sverige som anhöriginvandrare. Det framkommer dock inte att man kunnat belägga sådana konkreta fall.

En intervjuperson diskuterar en parallell problematik kopplat till utsatthet för sexuella övergrepp. Intervjupersonen menar att flickor och kvinnor i en hederskultur skuldbeläggs och kan straffas för att de har blivit utsatta för sexuella övergrepp. Därför är det mer ovanligt att flickor och kvinnor i en sådan kontext slår larm om utsatthet eller anmäler brott. Enligt intervjupersonen kan detta leda till att förövare i familjen kan agera med mindre upptäcktsrisk, särskilt i kombination med att den utsatta personen har nedsatt kommunikativ förmåga och därmed har svårare att larma.

Flera intervjupersoner lyfter också att vårdnadshavare till följd av skam över barnets funktionsnedsättning kan vägra utredning eller motsätta sig att deras barn går i anpassad skola. Framför allt kan intervjuade elevhälsopersonal och rektorer som delar tjänster mellan olika skolformer redogöra för fall där elever som man anser borde gå i anpassad skola går kvar i reguljär skola på grund av vårdnadshavarnas agerande.

Även personal som uteslutande arbetar i en anpassad skolform vittnar om att elever kommer in sent i den anpassade skolan, eftersom vårdnadshavarna länge motsatt sig utredning och mottagande i anpassad skola för deras barn.

Några intervjupersoner framhåller att även vårdnadshavare i familjer utan hedersnormer kan motsätta sig att deras barn utreds och får gå i anpassad skola. Den dominerande bilden är dock att uppfattningen att funktionsnedsättning är något skamligt är vanligare och starkare i en hederskontext.

En kurator på en specialskola har goda kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck, och hen beskriver följande:

[Om] vi misstänker att man har IF utöver språkstörning. Om man pratar om det här på mellanstadierna kan föräldrarna vägra [utredning] hela vägen upp på högstadiet. För att man då inte kan gifta bort sitt barn. Eller så får man till [utredningen] sista året. Det är en sorgprocess [för föräldrarna]. I hederskontexten är det mycket "Vem ska man gifta sig med?" Det är en skam.

- Kurator, specialskola

Inom komvux som anpassad utbildning menar intervjupersoner att en funktionsnedsättning kan vara kopplad till skam både inom och utom hederskontexter. Ett sådant stigma kan försätta en person med intellektuell funktionsnedsättning i en komplex utsatthet. För skolpersonalen kan det därför vara svårt att avgöra om det som de betraktar som ett överbeskydd eller en försummelse ingår som en del av ett hedersrelaterat våld och förtryck eller om det handlar om föräldrar som inkräktar för mycket i det vuxna barnets autonomi eller om föräldrar som inte ser eller orkar agera utifrån det vuxna barnets bästa.

Det kan upplevas svårt att skilja otillbörlig kontroll från befogad omsorg

Flera intervjupersoner upplever att det är svårt att skilja vårdnadshavarens obefogade kontroll och förtryck från omsorg och vad som kan ses som en rimlig omvårdnad. Många intervjupersoner framhåller att deras elever – beroende på typ och grad av funktionsnedsättning – ofta är sårbara och riskutsatta i flera olika avseenden. Exempelvis framkommer det att kriminella nätverk rekryterar från anpassade skolor, eftersom eleverna där tenderar att dels vara lättare att manipulera, dels har ett begränsat socialt liv som gör en kriminell livsstil och antisocialt kamratskap mer lockande. En kurator på en specialskola berättar:

Gängen är ute efter våra elever. För att de är lätta att rekrytera.

- Kurator, specialskola

En annan faktor som framhålls i en gruppintervju är att skolans elever upplevs ha ett risktagande beteende på internet och i vissa fall utsätter andra för kränkningar och gränsöverskridande beteenden.

Sammantaget ser flera intervjupersoner goda skäl för vårdnadshavare att värna de unga och i viss mån skydda dem från omvärlden. Det kan då vara svårt för skolpersonal att urskilja förtryckande strukturer med hedersmotiv. Beroende på grad och typ av funktionsnedsättningar är elevernas tillvaro dessutom i varierande grad strukturerad utifrån ett beroende av omsorg, färdtjänst och schemalagda aktiviteter. Detta kan göra det svårt att skilja obefogad kontroll från de livsbetingelser som särskilt svår intellektuell funktionsnedsättning, flerfunktionsnedsättning eller annan grav funktionsnedsättning kan innebära.

Flera intervjupersoner uppger att det kan vara svårt att urskilja vilka begränsningar som följer av funktionsnedsättningen och vad som är en följd av otillbörlig kontroll som bottnar i hedersnormer. Även underlåtenhet att främja elevens frihet och självständighet som inte är kopplat till hedersnormer upplevs av flera vara svårt att skilja från uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck.

Flera intervjupersoner har även svårt att skilja mellan hedersrelaterat förtryck och annan problematik. Ett exempel handlar om att elever medvetet begränsas av sina vårdnadshavare för att vårdnadshavaren ska få rätt till assistansersättning; i ett par intervjuer lyfts att vårdnadshavare i vissa fall aktivt upplevs begränsa barnets utveckling för att få fortsatt rätt till assistansersättning, även om skolan ser en potential till större självständighet.

Vid en anpassad gymnasieskola menar rektor och personal från elevhälsoteamet att många utrikes födda kvinnor står långt från arbetsmarknaden och att assistansersättningen ibland därför kan ses som den enda möjligheten till inkomst.

Då kan det, enligt intervjupersonerna, vara svårt att avgöra om en begränsning av barnets frihet beror på hedersrelaterat våld och förtryck eller om det är en medveten strategi från familjen att bibehålla inkomster på bekostnad av barnets utveckling och självständighet.

Flera intervjupersoner nämner att vårdnadshavare födda i andra länder många gånger upplevs ha låg kunskap om det svenska samhället och låg tillit till myndigheter och institutioner. Man upplever att detta dels försvårar dialogen mellan vårdnadshavare och skola, dels leder till ett underutnyttjande av stöd och hjälp från samhället som hade kunnat vidga livsutrymme och självständighet för eleven.

Inom komvux som anpassad utbildning lyfter flera intervjupersoner att överbeskydd och försummelse utan koppling till hederskontext är något de ibland kommer i kontakt med. De beskriver det som en form av övergrepp eller missriktad omsorg antingen från verksamheter där deras elever befinner sig när de inte är i skolan eller från familjer till vilka många av deltagarna har ett livslångt beroende.

Det framförs att det i vissa fall kan vara svårt att avgöra om en situation utgör ett hedersrelaterat förtryck eller är ett överbeskydd. Så här resonerar en specialpedagog om ett ärende där hen inte är säker på hur det som hänt ska kategoriseras:

Vi har en elev just nu där man kan känna att det är lite i det gränslandet. Sen tycker jag att det är lite svårt var man drar gränsen för vad räknas som det. Men där det känns som att det finns hederskultur i ... för eleven är oerhört påpassad och det är så svårt att dra den här gränsen. Vad är det som gör att de vill att allting ska vara bra för henne och vad är det som gör att de håller koll på henne?

- Specialpedagog, komvux som anpassad utbildning

Personer med intellektuell funktionsnedsättning behöver ofta ett aktivt och långtgående stöd från föräldrar eller andra anhöriga, även som vuxna, och då är det inte konstigt om en förälder till exempel skjutsar sitt vuxna barn till och från skolan. Det blir heller inte konstigt om föräldern väntar på skolan tills det är dags att åka hem eftersom skoltiden kanske är en timme.

Det som i ett annat sammanhang hade kunnat väcka misstankar om en hederskontext kan alltså ha helt naturliga förklaringar för den som har en intellektuell funktionsnedsättning. Det framgår till exempel av studien att en familj alltid ville att kommunikationen skulle gå via en bror till en elev. Det kunde enligt läraren bero på att brodern hade en övervakande roll men kanske mer troligt

på att brodern var den i familjen som talade bäst svenska. Men läraren tyckte att det var ett integritetsproblem att behöva diskutera saker med elevens bror.

Personalen vill stötta eleverna i att utmana hedersnormer även om beroendeställningen till vårdnadshavarna försvårar

Ett flertal intervjupersoner nämner att eleverna i anpassad skola och specialskola i högre grad än andra är i beroendeställning till sina vårdnadshavare. Flera av de intervjuade ser detta som en utmaning i det förebyggande arbetet såtillvida att de inte vill riskera en elevs välbefinnande genom att skapa friktion mellan eleven och dess vårdnadshavare.

Några intervjupersoner framhåller att skolans insatser för att få elever att ifrågasätta en hederskontext de lever i kan innebära en ökad risk för våld eller för att vårdnadshavare tar eleven ur skolan eller till och med ut ur landet. En lärare vid en anpassad gymnasieskola uttrycker det så här:

Det är ju läskigt om man säger [till eleven] att man får vara ihop med vem man vill. Och sen straffar familjen [eleven för att hen uttrycker eller tillämpar detta].

- Lärare, anpassad gymnasieskola

En kurator vid en anpassad grundskola säger:

Sen är ju faran såklart vad man sätter barn i för situationer [...] Där är ju risken ... Det är ju hela deras liv ... Ska de vara beredda att lämna det? Där är jag mer orolig för målgruppen [i] anpassad [grundskola än i reguljär skola]. Säger jag "Du har rätt att bli ihop med vem du vill" och så ... Vad försätter jag dem i? Ska de lämna hela sammanhanget och sen klara sig själva? Det är få som klarar att lämna en hederskontext.

- Kurator, anpassad grundskola

Även om intervjupersonerna lyfter det upplevda dilemmat med att utmana hedersnormer när eleverna är beroende av sina familjer är det dominerande synsättet att skolan ska öka den unges självständighet.

Ett flertal intervjupersoner beskriver att skolans uppdrag är att stödja elevernas frigörelseprocess, göra eleverna mer kompetenta och självständiga samt lära dem hur och var de kan söka stöd och hjälp utanför skolan om situationen i hemmet blir ohållbar. En kurator i en specialskola uttrycker att man trots motstånd från vissa vårdnadshavare ändå genomför undervisning i sex, samtycke och relationer:

Vi följer läroplanen, vi har en skyldighet att undervisa barnen. Vi tar inte ett steg tillbaka. Man ska fortsätta med det här.

- Kurator, specialskola

En kurator i en anpassad grundskola uttrycker det på följande sätt:

Det är superviktigt att vi förklarar de svenska lagarna. Om jag säger att du slipper lära dig simma för att dina föräldrar inte vill det, så säger jag till dem att det är korrekt att deras föräldrar bestämmer det. Då har jag stärkt det som inte är korrekt. Eller att de inte får vara med på sex- och samlevnadsundervisningen. Då har jag gått emot svensk lag och läroplanen. Då har vi vårt uppdrag som vi får utföra.

- Kurator, anpassad grundskola

En intervjuad rektor i anpassad gymnasieskola uttrycker tvärtom att hen ser det som positivt att kunna anpassa sig till vårdnadshavares önskemål. Hen beskriver ett fall där skolan anpassar sig efter att en elev inte får delta i simundervisning. Detta förhållningssätt motiveras av intervjupersonens uppfattning att det leder till mindre friktion i bemärkelsen diskussion och ifrågasättande mellan skolan och hemmet.

Inom komvux som anpassad utbildning tar flera lärare upp att personer med intellektuell funktionsnedsättning som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck ibland inte förstår vad de är utsatta för. Det kan göra det svårt för dem att förstå att de borde berätta för någon att de är med om något som är fel.

På flera skolor försöker lärarna att ge eleverna så gott stöd de kan under de förutsättningar som råder. Flera lärare betonar att de ofta får rollen av kurator eller psykolog, och med det menar de att om en elev som har problem ska få stöd via skolan så finns ingen annan än läraren som kan ge det stödet; läraren kan inte slussa eleven till elevhälsan, eftersom det inte finns någon sådan.

Det ger läraren valet att uppmana eleven att söka hjälp via samhällets hälso- och sjukvårdssystem eller att försöka ge eleven stöd i frågor som går utanför rollen att vara lärare. I det läget väljer många lärare att försöka ge eleven kurators- eller psykologliknande stöd, ofta i kombination med att de försöker få eleven att söka vård. Lärarna är medvetna om att de inte har rätt utbildning för att ge eleverna ett sådant stöd men de agerar så gott de kan.

Medvetenhet och kunskap

Kunskapsnivån är med vissa undantag låg

I intervjuerna framkommer att kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck många gånger är låg bland yrkesverksamma i samtliga undersökta skolformer. Samtidigt finns det enskilda personer som har hög kunskap om frågorna. Det finns också enskilda skolor där kunskapen framstår som mer spridd i personalgruppen.

Några intervjupersoner uttrycker själva att de inte har någon direkt kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck. I en anpassad grundskola ber den intervjuade gruppen, bestående av biträdande rektor och lärarlag, intervjuaren att förklara vad hedersrelaterat våld och förtryck är, eftersom de inte känner sig säkra på begreppet.

I andra fall verkar kunskapen vara låg, även om intervjupersonerna inte själva uttrycker det. Det handlar exempelvis om skolor där man menar att det inte finns elever som lever i en hederskontext men där det under intervjun framkommer flera tydliga och allvarliga fall av till exempel könsstympning och tvångsäktenskap.

I intervjun med personal vid en specialskola beskriver yrkesverksamma inom elevhälsan att de upplever att pedagogerna har viss grundläggande kunskap men att de många gånger känner sig osäkra på om kunskapen är tillräcklig för att bedöma om det rör sig om hedersrelaterat våld och förtryck, framför allt i mer diffusa fall.

Några intervjupersoner uppfattar att kunskapen om hedersrelaterade frågor många gånger är lägre bland elevassistenterna. Denna yrkesgrupp framhålls samtidigt av flera intervjupersoner som central när det gäller samarbetet med elever och vårdnadshavare, eftersom assistenterna många gånger har en nära relation till bägge.

I en intervju vid en specialskola beskrivs att elevhälsoteam och lärare ofta saknar en lika nära relation till eleverna som elevassistenterna har, och att assistenterna är den yrkesgrupp som ofta möter vårdnadshavarna vid hämtning och lämning. Därför, menar intervjupersonerna, är det viktigt att elevassistenternas kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck stärks för att öka möjligheten att förebygga och upptäcka utsatthet.

På några skolor finns hög kunskap om frågorna. I en anpassad gymnasieskola har personalen stöd av en sakkunnig hederssamordnare i kommunen som framhålls som mycket aktiv och som löpande bistår med konsultation, lästips, nätverk och utbildningsinsatser. Hederssamordnaren har även hållit coachutbildningar med personal på skolan om hedersrelaterat våld och förtryck. I intervjuerna framhåller de yrkesverksamma att samordnaren haft en viktig roll i att kunskapsnivån på skolan är förhållandevis hög och att den vidmakthålls.

I andra skolor finns enskilda personer som har hög kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och som arbetar för att öka kunskapen generellt. Samtidigt upplever dessa att kunskapen inte alltid är spridd till resten av arbetslaget. Många gånger är det kuratorer och skolsköterskor inom elevhälsan som har god kunskap om frågorna. I få intervjuade skolor är det rektor eller pedagoger som är kunskapsbärare. En kurator vid en anpassad gymnasieskola berättar:

Om inte jag skulle jobba kvar tror jag att någon annan i kuratorsgruppen skulle driva frågorna vidare. Men visst, det är ju jag som kan mest och driver frågorna. Så det hänger nog mycket på mig och min kunskap och mitt driv.

- Kurator, anpassad grundskola

I flera intervjuer nämns att återkommande erfarenheter av att elever utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck har bidragit till ökad kunskap i arbetslaget. Intervjupersonerna berättar att hanteringen av akuta fall har varit kunskapshöjande, eftersom personalen har tvingats sätta sig in i problematiken samt diskutera frågorna i arbetslaget och ibland även med externa aktörer som exempelvis socialtjänst eller habilitering.

Vid en specialskola berättar kuratorn att hen i hanteringen av några fall använt sig av stödtelefonen för yrkesverksamma vid Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck, och på så sätt samtidigt ökat den egna kunskapen i frågorna.

I intervjuerna framkommer att yrkesverksamma i flera skolor tycks sakna kunskap om att hedersrelaterat våld och förtryck benämns i läroplanerna för den anpassade grund- och gymnasieskolan. Även flera rektorer förefaller sakna kunskap om dessa skrivningar, vilka bland annat handlar om att skolorna ska utföra kunskapshöjande insatser om hedersrelaterat våld och förtryck samt att frågorna ska integreras i undervisningen.

Här framkommer dock en skillnad mellan skolformerna, där specialskolorna framstår som mer medvetna om skrivningarna i läroplanen än personalen i många anpassade skolor. Exempelvis berättar rektorn vid en specialskola att Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) gett samtliga specialskolor i uppdrag att se över behoven kopplat till hedersrelaterat våld och förtryck utifrån skrivningarna i läroplanen.

Inom komvux som anpassad utbildning menar intervjupersonerna att det finns stöd när det behövs men att mer kunskap efterfrågas. Skolpersonal tar upp att det generellt behövs mer kunskap om intellektuella funktionsnedsättningar, utöver specifik kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck. Det gäller skolans personal men också eleverna själva. Flera lärare tar också upp att det är vanligt att föräldrar till vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning inte har tillräckliga

kunskaper om funktionsnedsättningen och att det i onödan hämmar det vuxna barnets autonomi och vad barnet kan göra. Det kan leda i sin tur till att hen inte deltar i aktiviteter och har få relationer.

Lärarna menar att ett sätt att skydda personer med intellektuell funktionsnedsättning från olika former av våld och förtryck vore att bättre rusta personerna själva i att förstå vad som är rätt eller fel. Det är inte självklart hur det ska gå till, men lärarna menar att ett sådant arbete borde inledas redan i grundskolan.

Man menar också att det kan vara svårt att få in den typen av insatser under den korta tid som eleverna befinner sig i komvux som anpassad utbildning. Trots det säger flera lärare att om det fanns bra material om hedersrelaterat våld och förtryck att använda, så skulle de försöka göra det. Helst skulle dock materialet behöva vara bredare och ta upp fler former av våld, förtryck och försummelse, menar man.

Lärarna menar också att föräldrarna vill väl, men att det ibland blir fel just för att det saknas kunskaper. Det kan till exempel handla om att föräldrar inte känner till barnets rättigheter.

I några fall tar intervjupersoner upp att det utöver kunskap också behövs mod och vilja att agera; om man misstänker att någon far illa behöver man övervinna en impuls att bortförklara eller att titta åt ett annat håll. Sådant handlar inte bara om att ha de rätta rutinerna eller kunskaperna.

Kunskapshöjande insatser förekommer, men inte överallt

I flera skolor har hela eller delar av arbetslaget genomgått någon form av kunskapshöjande insats relaterad till hedersrelaterat våld och förtryck. Vid två anpassade grundskolor framkommer att kuratorerna har varit med i länsstyrelsens kunskapsnätverk om hedersrelaterat våld och förtryck. Båda kuratorerna beskriver att deltagandet gett dem ökad kunskap samt tips på metoder och verktyg. Detta har de sedan använt för att sprida kunskap till övrig personal i skolan. Deltagandet har enligt intervjupersonerna även syftat till att sprida kunskap om målgruppen elever i anpassad skola till övriga deltagare i nätverken.

I några skolor nämner intervjupersonerna att de genomgått utbildningar som arrangerats av externa aktörer kopplat till hedersrelaterat våld och förtryck. I två fall har samtliga anställda i kommunen genomgått en webbutbildning i ämnet. Utbildningen har dock inte haft specifikt fokus på barn och unga eller på personer med funktionsnedsättning.

Det framkommer även att arbetslaget vid en anpassad skola deltagit i Skolverkets webbkurs med fokus på att arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck. Ett fåtal

skolor har haft föreläsningar med ideella organisationer som arbetar specifikt mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Intervjupersoner vid några skolor uppger att det inte har genomförts några kunskapshöjande insatser om hedersrelaterat våld och förtryck för yrkesverksamma. Vid en specialskola berättar dock rektorn att de planerar kunskapshöjande insatser på området. Hen upplever att de yrkesverksamma behöver både generell kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och en djupare förståelse för elevgruppens specifika utsatthet.

Även intervjupersonerna från elevhälsoteamet vid samma skola beskriver behovet av ökad kunskap om varningssignaler och hur det går att upptäcka utsatthet som är svår att identifiera som hedersrelaterat våld och förtryck.

I intervjuerna på några skolor framkommer att det finns en ängslighet kring att prata om hedersrelaterat våld och förtryck och att många i personalgruppen tycker att frågan är komplex att hantera. Därav, menar vissa intervjupersoner, är det extra viktigt med kunskapshöjande insatser och möjlighet att diskutera svåra avvägningar. Några intervjupersoner beskriver att ängsligheten och komplexiteten bland annat bottnar i en rädsla att framstå som främlingsfientlig.

Några intervjupersoner med högt engagemang och hög kunskapsnivå uttrycker att deras egen utländska bakgrund gör det lättare för dem att diskutera hedersrelaterat våld och förtryck. Det framkommer att den egna bakgrunden upplevs göra det mindre känsligt att diskutera frågor om hedersrelaterat våld och förtryck, snarare än att intervjupersonerna uttrycker att de har egna erfarenheter av att leva i en hederskontext. En kurator vid en specialskola säger:

Ja, kvinnlig omskärrelse förekommer i elevgruppen. Jättesvårt [att prata om]. [Det hjälper att] att man är utländsk själv. Att man har en slags förståelse för andra kulturer på ett annat sätt. Att man inte känner en rädsla för att diskutera frågan.

- Kurator, specialskola

En intervjuad kurator vid en annan specialskola uppger att hen har relativt hög kompetens på området men uttrycker att det ändå finns många komplexa situationer; det skulle vara värdefullt med kunskapshöjande insatser och framför allt tid att diskutera olika fall tillsammans med både övrig personal och någon extern expert.

Inom komvux som anpassad utbildning menar en stor del av lärarna att deras verksamhet ofta är lokaliserad och organiserad i närheten av andra utbildningsverksamheter som har större erfarenhet av situationer där det förekommer hedersrelaterat våld och förtryck. Det gör att det finns möjlighet att diskutera frågan på ett informellt plan med annan och mer erfaren skolpersonal.

Lärare berättar att det ibland sker kompetensutveckling i form av utbildning, föreläsningar eller seminarier där personal inom komvux som anpassad utbildning kan delta men där insatsen egentligen är riktad till personal inom andra skolformer. I de kommuner där detta sker skapas en trygghet i att det finns kompetens i närheten om en situation skulle uppstå.

Rutiner och handlingsplaner

Få skolor har anpassade rutiner och handlingsplaner

Av de intervjuade anpassade skolorna samt specialskolorna är det endast en som uppger att det finns en handlingsplan specifikt för att förebygga och upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck. Planen är densamma för den anpassade grundskolan som för övrig grundskola. Ett fåtal skolor har någon form av handlingsplan för hedersrelaterat våld och förtryck som del av andra dokument, till exempel en likabehandlingsplan eller krisplan.

Några intervjupersoner berättar att heder nämns i vissa strategidokument, exempelvis kopplat till en beskrivning av diskrimineringsgrunderna, men att det saknas en plan för hur skolan ska arbeta med frågorna.

Vid flera skolor nämner intervjupersonerna att det finns rutiner för orosanmälan och att dessa används när det finns misstanke om utsatthet, oavsett utsatthetens karaktär. Flera intervjupersoner anser dock att det inte behövs särskilda rutiner för hedersrelaterat våld och förtryck utan att det fungerar väl med rutinerna för orosanmälan. Intervjupersonerna från ett fåtal skolor för dock resonemang om att bristen på systematik i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck kan bidra till att hanteringen blir personberoende.

Vid ett par skolor uttrycker rektorerna att intervjutillfället gjort dem uppmärksamma på att någon form av rutin eller systematik kopplat till frågorna bör tas fram.

Inom komvux som anpassad utbildning framträder bilden att skolpersonalen löser det i stunden om en misstanke väcks om hedersrelaterat våld eller förtryck. Det finns ingen i förväg antagen specifik plan eller specifika rutiner som man kan följa om en misstanke om hedersrelaterat våld eller förtryck uppstår.

Vissa lärare refererar till att det finns en likabehandlingsplan för komvuxverksamheten i sin helhet, men man konstaterar att den planen inte direkt tar upp frågor om hedersrelaterat våld och förtryck. Lärarna tycker inte att komvux som anpassad utbildning behöver en egen plan för hur man ska hantera hedersrelaterat våld och förtryck, men om sådana planer ska kommuniceras med elever behöver planerna anpassas så att de är lätta att förstå.

En av lärarna som arbetat i flera olika kommuner tar upp att det kan vara svårt både för elever och personal som byter skola eller flyttar mellan olika kommuner att förstå vad som gäller och hur det fungerar när en person är utsatt. Enligt läraren kan det leda till brist på likvärdighet, även om lagar och regler säger att likvärdighet ska råda.

Metoder och arbetssätt

Anpassade verktyg och metoder saknas

Intervjuerna visar att flera skolor arbetar förebyggande tillsammans med eleverna, och intervjupersoner från ett fåtal skolor uppger att de arbetar specifikt med hedersrelaterat våld och förtryck i undervisningen. Kuratorn vid en anpassad grundskola berättar att hen årligen har undervisning för högstadieeleverna och då bland annat tar upp hedersrelaterat våld och förtryck:

Jag har sexualkunskap med eleverna på högstadiet. Det kör jag varje år. Då kan jag märka att det finns starka åsikter kring hbtq och att vissa har svårt för de frågorna. Om man pratar om stadier i en relation så har det dykt upp att de vet personer som är gifta som omyndiga. Jag pratar heder med mina elever när jag har undervisningen. Jag nämner könsstympning, barnåktenskap, föräldrars kontroll och så vidare. Sista åren så har jag märkt att det finns elever som berättat om att de har kusiner som är utsatta och så vidare. Det jag kan göra är att ge kunskap om vad som är okej och inte och vad som är olagligt i Sverige och hur man kan hjälpa kompisar.

- Kurator, anpassad grundskola

Intervjupersoner vid flera skolor berättar att heder inbegrips i ett mer övergripande arbete för att stärka elevernas rättigheter och självkänsla. Vid några skolor arbetar man även förebyggande genom att på olika sätt diskutera och utmana normer kopplat till exempelvis kön, könsuttryck och sexualitet.

Vid en specialskola beskriver personal från elevhälsoteamet att det är oerhört viktigt att skolan arbetar för att öka elevernas kunskap om olika rättigheter, eftersom elevgruppen många gånger inte kan ta del av information i sociala medier, på webbsidor, i videor med mera. Skolans kompensatoriska arbete blir därför extra viktigt.

Inga intervjupersoner nämner att de använder befintligt material som andra aktörer har tagit fram för att arbeta förebyggande eller upptäckande mot heder. Några berättar att de har testat vissa material men att dessa inte upplevts som tillämpliga, främst eftersom de inte varit tillräckligt anpassade efter målgruppen. Bland annat beskrivs att det sällan finns material specifikt för elever i anpassad skola eller specialskola.

För den anpassade skolan framkommer att personalen ofta hänvisas till material för exempelvis förskolan för att matcha elevernas kognitiva mognad, och intervjupersoner från specialskolor berättar att det nästan aldrig finns material som passar dem med till exempel grav hörselnedsättning och att eleverna sällan själva kan skaffa information på olika teman.

En intervjuperson som nyligen bytt tjänst från kurator vid en anpassad gymnasieskola till habilitering beskriver att den anpassade skolan behöver bli bättre på att använda bildstödsmaterial. Kuratorn menar att habiliteringen använder befintliga bildstöd för att fråga om våld men att det finns ett motstånd mot detta i skolan. Hen säger:

Det är så viktigt att personal i skolan, alla, ska ha mer kunskap om hur man pratar med elever och vågar fråga och så. Man upplever inte riktigt att det finns något material att använda. På habiliteringen använder vi bildstöd men i skolan vill man inte använda det med högfungerande elever. Men det skulle behövas material för att kunna ställa frågor. Idag har jag fått en helt annan kunskap kring hur man frågar om våld. I skolan vet man inte hur man ska använda materialet och hur man ska fråga. Vi behöver bli bättre på att fråga.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

Intervjupersonerna vid flera skolor efterfrågar material om hedersrelaterat våld och förtryck för anpassad skola och specialskola. Vid några skolor efterfrågar intervjupersonerna mer specifikt även riktlinjer för hur de ska arbeta med den ämnesintegrerade undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer med avseende på frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck.

I intervjuerna med specialskolor framkommer att intervjupersonerna önskar att SPSM tar fram material om hedersrelaterat våld och förtryck anpassat till specialskolans målgrupper.

Inom komvux som anpassad utbildning tyder intervjuerna på att det kan vara svårt och utmanande att diskutera hedersrelaterat våld och förtryck med personer med intellektuell funktionsnedsättning, men att det är möjligt och nödvändigt utifrån skolpersonalens resonemang kring utveckling på området. Det kräver dock att man först bygger upp en förståelse för vad hedersrelaterat våld och förtryck är, så att det är möjligt för eleven att förstå om hen blivit utsatt eller inte. Därefter behöver eleven få stöd i att förstå att det är fel att bli utsatt och att det är rätt att berätta om det för någon man litar på.

Behovet av sådant stödande material förefaller stort men även om sådant material finns uppstår frågan hur sådana diskussioner ska integreras i den pågående utbildningen.

Det finns skillnader i hur intervjupersonerna ser på dialog med vårdnadshavare i en hederskontext

I flera intervjuer beskriver yrkesverksamma att nära dialog och samverkan med vårdnadshavare behövs för att kunna arbeta förebyggande och upptäckande mot hedersrelaterat våld och förtryck. Framför allt ses det som viktigt i fall där yrkesverksamma upplever att vårdnadshavarna begränsar elevens frihet eller inte fullt ut känns vid sitt barns funktionsnedsättning och den anpassade skolans syfte och inriktning. Intervjupersonerna menar att relationen med vårdnadshavarna många gånger är starkare i den anpassade skolan än i övrig skola, vilket upplevs underlätta dialog och stärka möjligheten att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

En kurator vid en anpassad grundskola berättar att hen vid flera tillfällen har misstänkt dels att elever levit i en hederskontext, dels att vårdnadshavarna har begränsat sitt barns möjligheter till självständighet. Kuratorn berättar vidare att hen vid sådana misstankar haft upprepad dialog med vårdnadshavarna för att förklara hur man arbetar i den anpassade skolan, varför det är viktigt att eleven får vara med i samtliga delar av undervisningen samt på vilket sätt det gynnar både barnet och vårdnadshavarna att barnets självständighet stärks.

Kuratorn upplever att det många gånger går att nå fram till vårdnadshavarna när de får ökad kunskap om och tillit till skolan, och att det i längden ofta leder till att begränsningarna minskar och att eleven tillåts få ökad självständighet. Samtidigt menar kuratorn att hens kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck bidragit till att hen valt att ta samtalen med vårdnadshavarna så fort det funnits misstanke om att barnets frihet begränsas. Kuratorn beskriver ett exempel:

Vi hade en flicka med medelsvår IF, där man märkte att hon bara fick ansvar att lämna sina syskon och städa hemma. Visst misstänkte vi heder i det fallet. Föräldrarna tyckte inte att hon behövde gå vidare i gymnasiet eftersom hon skulle gifta sig sen. Vi fick ha en dialog med föräldrarna och informera om vad skolan innebar och det slutade med att hon gick gymnasiet. Det var viktigt att jag tog samtalet och jag tror det var för att jag har kunskap om heder. Det är lätt att backa när det är heder inblandat för att man inte riktigt vågar ta de diskussionerna.

- Kurator, anpassad grundskola

Intervjupersoner från andra skolor menar tvärtom att dialog med vårdnadshavarna sällan leder till förändring i fall som rör just hedersrelaterat våld och förtryck. Dessa intervjupersoner framhåller att många vårdnadshavare, bortsett från en eventuell hederskontext, inledningsvis har svårt att acceptera sitt barns funktionsnedsättning och att barnet ska gå i anpassad skola.

De yrkesverksamma upplever att det i familjer utan hederskontext ofta går att hantera och minska skam genom dialog, medan skammen upplevs vara djupare i familjer där det misstänks råda hedersnormer. En kurator vid en anpassad grundskola berättar:

Generellt sett tänker jag att om dialog hade funkat hade vi inte haft ett problem. Men om vi säger ”i Sverige gör vi på det här sättet” så står det en hel släkt bakom som är rädd att barnet inte ska få bli gift. Vad hjälper [dialog då]? Det väger inte så tungt.

- Kurator, anpassad grundskola

Bilden utifrån intervjuerna är att en levande och nära dialog med vårdnadshavarna främst förekommer i den anpassade grundskolan; i anpassad gymnasieskola tenderar kontakten mellan skola och vårdnadshavare att minska, även om det finns exempel på gymnasieskolor där personalen upplever sig ha en nära dialog med vårdnadshavarna.

Flera intervjupersoner resonerar om riskerna med att ha en dialog med vårdnadshavarna, särskilt i akuta fall. En rektor vid en anpassad grundskola säger:

Har vi ett barn som är utsatt för fara. Då ska vi inte ha en dialog. Ska vi ha en dialog ska det vara med socialtjänsten.

- Rektor, anpassad grundskola

Det framkommer också problem kopplat till att för mycket information når vårdnadshavarna, vilket kan leda till repressalier eller ökad risk för eleven.

Inom komvux som anpassad utbildning ges inga exempel på dialog med vårdnadshavare och anhöriga i en hederskontext, vilket delvis kan bero på att eleverna är vuxna och myndiga. Intervjupersonerna menar att det möjligen därför blir extra viktigt att personer med intellektuell funktionsnedsättning själva förstår vad hedersrelaterat våld eller förtryck är.

Ingen av lärarna nämner att man anlitar tolk vid kommunikation mellan familjemedlemmar och skolan. SPSM avråder dessutom från att ha anhöriga som tolkar och konstaterar att det är emot barnkonventionen att låta barn agera tolkar.

Samverkan med andra aktörer

Skolornas förtroende för socialtjänsten är lågt

Intervjupersonerna bedömer att det främst är samverkan med socialtjänsten som är relevant vid hantering av hedersrelaterat våld och förtryck. Intervjupersonerna i de flesta anpassade skolorna och specialskolorna är dock kritiska till socialtjänstens

kompetens och hantering av hedersrelaterat våld och förtryck. Även intervjupersoner som beskriver att de har god samverkan med socialtjänsten framhåller att det främst handlar om att enskilda handläggare är bra på att hantera ärendena.

Även bortsett från hederskontexten framhåller många intervjupersoner att tilliten till socialtjänsten från skolans sida är låg samt att socialtjänsten är överbelastad och inte tar tillräcklig hänsyn till skolornas redogörelser och oro. Ingen skola redogör för en strukturerad samverkan med socialtjänsten och ingen svarar att skola och socialtjänst har en gemensam samverkansplan. En rektor berättar att en socialsekreterare i en kommun uttryckligen bett skolan att inte orosanmäla, eftersom socialtjänsten har för mycket att göra.

Många intervjupersoner uttrycker missnöje av olika slag, ofta starkt kopplat till samverkan med socialtjänsten. En rektor i anpassad grundskola uttrycker sig på följande sätt:

Socialtjänsten är det vi som skola har att vända sig till. Den är totalt värdelös i den hjälpen de ska ge. I 99 procent av fallen. Jag är väldigt kritisk.

- Rektor, anpassad grundskola

I flera intervjuer nämns att socialtjänsten generellt sett är bra på att hantera tydliga och akuta fall, där det föreligger en direkt risk för liv och hälsa eller risk för att en elev ska föras ut ur landet mot sin vilja. De stora brister man ser gäller framför allt mindre akuta fall. Specifikt kopplat till hedersrelaterat våld och förtryck upplever dock de flesta intervjupersoner att socialtjänsten har låg kunskap; i de fall där man framhåller att kunskap finns är det ofta personberoende på handläggarnivå.

I ett undantagsfall där samverkan med socialtjänsten uppges ha fungerat uttrycker en kurator i anpassad gymnasieskola följande:

I vissa fall är [socialtjänsten] behjälplig och i vissa fall har det inte alls fungerat. Men i de här fallen med heder var det snabbt agerat och bra samarbete och vi kände oss trygga. Det behövs för oss som skola.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

I komvux som anpassad utbildning konstaterar man att många av eleverna har livslånga kontakter med socialtjänsten, men i övrigt berörs inte socialtjänsten i denna studie, mer än när det gäller sekretess (se nästa avsnitt).

Skolpersonalen upplever strukturella hinder i kontakten med socialtjänsten

Flera intervjupersoner tycker att det är svårt att hantera socialtjänstens regler kring sekretess gentemot skolan. Sekretessen leder till att skolan inte får återkoppling eller information om huruvida den problematik som skolan identifierat faktiskt har hanterats av de sociala myndigheterna.

I flera av skolorna lyfter intervjupersoner att socialtjänsten vidareförmedlar för mycket information till vårdnadshavare när skolorna orosanmäler. Detta, menar intervjupersonerna, kan innebära en risk för eleven eftersom orosanmälan kan innehålla information som i sig kan utsätta den unga för risk om den kommer till vårdnadshavarnas kännedom.

En intervjuperson beskriver vad hen ser som ett strukturellt problem, där vårdnadshavarnas rättighet att informeras ges företräde framför barnens rätt till integritet och skydd. Intervjupersonen menar att skolan måste utreda alla ärenden grundligt och skicka in ett mycket gediget underlag för att socialtjänsten ska överväga att undanhålla information från vårdnadshavarna vid en orosanmälan. Intervjupersonen berättar vidare att socialtjänsten endast agerar så om det föreligger en tydligt akut risk för eleven.

Flera intervjupersoner nämner att man upplever att socialtjänsten lägger ner ärenden lättvindigt och fäster alltför stor tilltro till vårdnadshavare som intygar att ”allt är bra”. Många upplever att socialtjänsten lyssnar mer på föräldrarna än på skolan, vilket leder till att allvarliga sociala problem inte hanteras. Det kan också, framhåller några intervjupersoner, leda till att vårdnadshavare blir uppmärksamma på att de granskas och då blir mer benägna att dölja olämpliga eller olagliga beteenden. I några fall nämner intervjupersoner att liknande situationer lett till att föräldrar tagit sina barn ur skolan och därmed ur personalens uppsikt.

En intervjuperson som i sin roll som kurator på en anpassad gymnasieskola har kontakt med ett mycket stort antal socialtjänster i olika stadsdelar och kommuner beskriver att hen ofta rådgör med experter vid till exempel ideella organisationer innan en orosanmälan. Utifrån detta arbetssätt menar intervjupersonen att samverkan med socialtjänsten ofta fungerar bra men att konsekvenserna när det fungerar dåligt kan vara allvarliga:

Jag försöker tänka på hur vi har formulerat oss [i en orosanmälan]. Sen vet jag att det har blivit fel. Då blir det jättetokigt. Det är därför det är bra att bolla med [ett regionalt resurscentrum mot hedersrelaterat våld och förtryck], de har fina formuleringar. Det har jag god erfarenhet av.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

En annan kurator i en annan anpassad gymnasieskola beskriver en liknande situation där hen i stället konsulterat experter för att minska de risker som hen upplevt i kontakterna med socialtjänsten:

Socialtjänsten brister. Vi gör en orosanmälan. Vi hade ett fall där ett barn bara försvann och vi får ingen återkoppling från socialtjänsten. Återkopplingen existerar inte och vi får inte reda på om ärendet är nedlagt. I det här fallet gjorde socialtjänsten inte ens en polisanmälan. Man behöver vara väldigt konkret och beskriva väldigt tydligt vad som har hänt. Sen börjar man fråga sig om vi ska anmäla för det kan ställa till det så mycket för barnet och när socialtjänsten inte hanterar det på rätt sätt. Man vet att nästan allt läggs ned.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

Inom komvux som anpassad utbildning menar intervjupersoner att sekretessen kan hindra vetskaper om förhållanden. I ett fall var personalen med om att en elev själv tog upp frågan om hedersrelaterat våld och fick hjälp att ta frågan vidare till kommunens socialtjänst. Men här vet skolan inte vad som blev resultatet, just på grund av sekretessen.

Det råder brist på anpassade arbetssätt och kunskap om funktionsnedsättningar inom socialtjänsten

Flera intervjupersoner vittnar om att många yrkesverksamma inom socialtjänsten varken har tillräcklig kunskap om funktionsnedsättningar eller tillgång till verktyg för att kommunicera med målgruppen. Det finns dock, enligt intervjupersonerna, enskilda yrkesverksamma med adekvat kompetens om funktionsnedsättningar och målgruppens specifika behov och förutsättningar.

Som ett resultat av bristerna uppger flera bland skolpersonalen att de ofta utför arbetsuppgifter som egentligen ingår i socialtjänstens uppdrag; flera intervjupersoner beskriver hur de gör ett omfattande utredande arbete innan de genomför en orosanmälan, exempelvis samlar in kunskap om elevens situation och vad som faktiskt har hänt.

Det finns flera anledningar till att skolpersonalen upplever att de behöver gå utanför skolans uppdrag och utreda ärendena. En anledning är att man upplever att socialtjänsten annars lägger ned ärendena utan att utreda dem. En annan anledning är att elevgruppen ofta har låg kommunikativ förmåga och att de dessutom många gånger inte kommunicerar med vuxna som de inte känner och har tillit till.

Därtill upplever skolpersonalen att yrkesverksamma i socialtjänsten i regel inte har verktyg och kompetens för att kommunicera med målgrupperna inom anpassad skola och specialskola. En intervjuperson uttrycker att skolpersonalen ”behöver agera språkrör för eleverna gentemot socialtjänsten”.

Det framkommer även att yrkesverksamma i skolan har behövt bistå socialtjänsten med att ordna teckentolkar inför möten med elever eller i vissa fall själva behövt agera tolk. En kurator vid en specialskola berättar:

Det tar längre tid att ta hand om våra elever. Socialtjänsten ser våra elever som problem, det tar mer tid och det behöver bokas tolkar och så vidare. Vi har varit med om att elever träffat socialtjänst utan att det funnits adekvata tolkar med. Då har vi behövt tänja på vårt uppdrag och tolkat åt dem. Det är främmande med teckenspråk [för socialtjänsten]. Vi behöver trycka på och göra utredande arbete och bistå socialtjänsten.

- Kurator, specialskola

Inom komvux som anpassad utbildning tas inte detta upp specifikt. Det verkar dock inte förekomma att någon kontakter skolan om en misstanke uppstått i någon annan verksamhet; av intervjupersonerna har ingen blivit kontaktad för att bidra till en pågående utredning där det finns misstankar om hedersrelaterat våld och förtryck.

Andra samverkansytor förekommer sporadiskt och är av godo

Utöver socialtjänsten nämner några skolor att de på olika sätt har samverkat eller haft dialog med andra aktörer i frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck. Ett fåtal anpassade skolor beskriver att de har samverkat med handläggare inom habiliteringen och LSS när det funnits oro för att en elev varit utsatt för hedersförtryck. Det har bland annat handlat om att ett gemensamt arbete för att en elev ska få ta del av LSS-verksamhet även om vårdnadshavarna initialt motsatt sig den möjligheten.

Andra samverkans- eller dialogaktörer som nämnts i intervjuerna är den egna kommunen (nätverk med andra skolor eller motsvarande hederssamordnare), civilsamhällesorganisationer samt länsstyrelsen i det egna länet (för nätverk och kunskapsstöd).

En av två skolor som har ett utvecklat systematiskt arbete mot könsstämpning av flickor och kvinnor beskriver att deras region har ett proaktivt arbete kring frågan och att samverkan därför sker med barnavårdscentral och mödravård.

Intervjupersonerna vid en anpassad gymnasieskola beskriver att man utvecklat en samverkan med polisen. En kurator vid en anpassad gymnasieskola berättar:

[Eleverna] blir lätt lurade in i kriminella sammanhang. Många av våra elever har svårt att få kompisar och vill ofta vara med och har svårt att genomskåda att de blir lurade. Det har vi sett och startat samverkan med polis och socialtjänst kring.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

Framför allt uppfattar man att elever vars föräldrar själva har intellektuella funktionsnedsättningar är i riskzonen, särskilt när föräldrarna inte vill tillstå att deras barn har en intellektuell funktionsnedsättning. Intervjupersonerna vid den anpassade gymnasieskolan beskriver att man samverkar med polisen via en ungdomsjour för att jobba förebyggande och fånga upp elever som hamnar i fel sammanhang.

Intervjupersonerna jämför också med vanliga gymnasieskolor där eleverna har en normal kognitiv mognadsgrad och beskriver att det finns en annan oro för eleverna vid anpassad gymnasieskola:

Det kan hända att man gör orosanmälan på någon över 18 eftersom man har låg mental ålder. Oron kan yttra sig högre upp i åldrarna.

- Kurator, anpassad gymnasieskola

Inom komvux som anpassad utbildning konstaterar man att en stor andel av eleverna även har andra, och i tid betydligt mer omfattande, relationer till kommunal verksamhet. Det rör sig främst om daglig verksamhet, särskilt boende, boendestöd och god man. En del har också personlig assistans.

Men trots att alla verksamheter som omfattar personer med intellektuell funktionsnedsättning ligger inom det kommunala ansvaret sker det mycket sällan ett organiserat samarbete eller ens ett informationsutbyte mellan dessa aktörer.

Det verkar dessutom vara mycket ovanligt att aktörer tillsammans diskuterar hur de sammantaget kan sörja för att personer med intellektuell funktionsnedsättning får så goda levnadsbetingelser som möjligt; i enstaka fall sker det kopplat till psykiatri inom ramen för en så kallad samordnad individuell plan (SIP), men när sådana samordnande aktiviteter sker verkar det vara ovanligt att företrädare för komvux som anpassad utbildning blir inbjudna. Här uttrycker flera lärare att de anser att de borde vara med vid sådana möten eftersom de känner de berörda personerna väl.

Slutsatser, utvecklingsbehov och rekommendationer

Båda studierna drar ett antal slutsatser, identifierar utvecklingsbehov och ger några rekommendationer. I flera fall kan slutsatserna ses som förslag som kan utredas vidare eller fördjupas exempelvis utifrån yrkesgrupp eller skolform. Nedan presenteras slutsatser i punktform uppdelat utifrån skolformer i de båda undersökningarna.

Slutsatser

Slutsatserna är till stor del av deskriptiv karaktär och följer den rubriksättning som tillämpats i föregående kapitel. Läsaren bör ha i åtanke att båda kartläggningarna är av kvalitativ art och omfattar ett begränsat antal skolor.

Erfarenhet av att möta hedersrelaterat våld och förtryck

Anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor

- På nästan alla skolor som inkluderats i undersökningen finns elever som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. I några skolor har personalen svårt att identifiera utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck trots att det uppenbarligen förekommer.
- Uttrycken för hedersrelaterat våld och förtryck varierar, från fall av barnnäktenskap och tvångsäktenskap och akut fara för liv och hälsa till fall där framför allt flickors livsutrymme begränsas.
- Utsatthet för könsstympling av flickor och kvinnor förekommer, och på flera av skolorna kan intervjupersonerna redogöra för ett flertal fall där man upptäckt att flickor könsstympats, oftast trots avsaknad av systematiskt upptäckande arbete.
- Arbetet mot könsstympling av flickor och kvinnor sker sällan systematiskt. Exempelvis är det inte tydligt att orosanmälan alltid görs, och det sker inte alltid en riskbedömning med avseende på syskon. Utsattheten reduceras dessutom ofta till en ren hälsofråga.
- Målgrupperna i anpassad skola och specialskola är många gånger mer sårbara för utnyttjande och manipulation än andra elever. Därför är de också mer sårbara för sådant utnyttjande även från vårdnadshavare och andra anhöriga, vilka de dessutom står i beroendeställning till.
- Det är stor skillnad mellan skolor sett till hedersförtrycket och våldets omfattning bland eleverna, och det finns förmodligen en variation i uttryck av hedersrelaterat våld och förtryck beroende på åldersgrupp.
- Det finns en specifik svårighet att hantera fall kopplade till misstänkt tvångsäktenskap där elever med låg kognitiv mognadsgrad når myndighetsålder men saknar egentlig beslutskapacitet.

- En stor del av skolpersonalen upplever det som svårt att skilja obefogad kontroll från rimlig omsorg, men personal med högre kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck har ofta lättare att göra en sådan åtskillnad. Många intervjupersoner har också svårt att skilja hedersrelaterat våld och förtryck från andra typer av utsatthet och försummelse.
- Inom en hederskontext betraktas ofta funktionsnedsättning som något skamligt som familjen vill dölja för omvärlden, och vårdnadshavare som lever i en hederskontext har svårare än andra vårdnadshavare att acceptera eller erkänna barnets funktionsnedsättning. Uppfattningen är att detta framför allt gäller intellektuell funktionsnedsättning, eftersom det ofta kan finnas en förhoppning om att kunna dölja eller ”bota” dessa. Eller om att barn med intellektuell funktionsnedsättning ska kunna bli accepterade som ”normala” genom giftermål.
- Att funktionsnedsättningar kan vara förknippade med skam för familjer i en hederskontext kan göra att barn går kvar i reguljär skola eftersom vårdnadshavarna inte accepterar utredning eller erbjudandet att gå i anpassad skola.
- Yrkesverksamma upplever det ibland som svårt att ifrågasätta hedersnormer när elever är väldigt beroende av sina familjer. Vissa intervjupersoner är osäkra på om ett ifrågasättande kommer att skada eleven mer än hjälpa. Det dominerande synsättet är dock att man vill verka för att öka elevernas självständighet.

Komvux som anpassad utbildning

- Studien drar slutsatsen att elever i komvux som anpassad utbildning sällan är utsatta för hedersrelaterat våld eller förtryck. Den huvudsakliga förklaringen till det tycks vara demografisk; komvux som anpassad utbildning har mycket få deltagare som kommer från miljöer där det finns en hederskontext.
- Trots avsaknaden av egna erfarenheter känner sig personalen trygg i att om de stöter på ett fall av hedersrelaterat våld eller förtryck så kommer de att kunna hantera detta. Svårigheten kan ligga i att identifiera förekomst av hedersrelaterat våld och förtryck, eftersom signalerna kan vara vaga eller svårtolkade.

Medvetenhet och kunskap

Anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor

- I vissa skolor finns enskilda yrkesverksamma med hög kunskap som driver frågorna. Ofta är det en person från elevhälsoteamet som skaffat kunskap via exempelvis nätverk och utbildningar.

- Sakkunniga inom hedersrelaterat våld och förtryck, hederssamordnare och motsvarande i kommunen förefaller vara en framgångsfaktor för att yrkesverksamma i de kommunala skolorna ska tillägna sig kunskap.
- I ett fåtal skolor finns hög kunskap och medvetenhet utspritt i personalgruppen. Det rör sig då främst om skolor som haft många fall av hedersrelaterat våld och förtryck bland sina elever och därmed tvingats lära sig att förstå våldet och förtryckets uttrycksformer.
- Många yrkesverksamma i anpassad skola (inklusive rektorer) förefaller sakna medvetenhet om skrivningarna om hedersrelaterat våld och förtryck i läroplanerna.
- Kunskapen bland elevassistenterna upplevs av andra intervjupersoner som lägre än i övriga personalgrupper. Samtidigt är elevassistent en yrkesgrupp som ofta har nära relationer till både elever och vårdnadshavare, vilket kan göra behoven av kunskapshöjande insatser till elevassisterna extra stora. Studien har dock inte inkluderat elevassistenter i nämnvärd utsträckning och kan därför inte fastslå om så är fallet.
- Många skolor har haft någon form av kunskapshöjande insats kopplade till hedersrelaterat våld och förtryck. Det rör sig främst om enstaka insatser (föreläsningar eller liknande), dock sällan med fokus på specifik sårbarhet, utsatthet eller behov hos elever med funktionsnedsättning
- Många yrkesverksamma önskar ökad kunskap kopplat till hedersrelaterat våld och förtryck, framför allt eftersom frågorna anses komplexa och det finns en oro att framstå som främlingsfientlig eller att hanteringen får negativa konsekvenser för eleven.
- I många skolor är kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck låg. Kunskapen bland yrkesverksamma i elevhälsoteamen förefaller många gånger vara högre än kunskapen bland rektorer, pedagoger och stödpersoner.

Komvux som anpassad utbildning

- Lärarna har god insyn i elevernas liv. Det är därför osannolikt att lärare inte skulle uppmärksamma om en elev är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck.
- Det förekommer att yrkesverksamma medverkar i kompetenshöjande aktiviteter som egentligen är riktade till andra delar av den kommunala vuxenutbildningen. Ofta refererar man till skolans likabehandlingsplaner för att sätta in frågan om hedersrelaterat våld och förtryck i ett bredare sammanhang.
- Det finns grupper som faller mellan stolarna i form av personer som inte finns i några verksamheter alls. Det är också personer som är på gränsen till men

som inte får diagnosen intellektuell funktionsnedsättning. Lärarna tar upp att det är en grupp som borde undersökas mer.

Rutiner och handlingsplaner

Anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor

- Bara en av de intervjuade skolorna har en specifik handlingsplan för hedersrelaterat våld och förtryck (samma plan som för den reguljära skolan). Ett fåtal skolor hanterar hedersrelaterat våld och förtryck som en del av en annan plan, exempelvis en likabehandlingsplan.
- I många skolor refererar intervjupersonerna till generella rutiner för orosanmälan även när det gäller hantering av hedersrelaterat våld och förtryck.
- Ingen skola använder stödmaterial om hedersrelaterat våld och förtryck som är framtaget för elevgrupperna i anpassad skola eller specialskola.
- De yrkesverksamma efterfrågar mer stödmaterial som är anpassat till elevernas kommunikativa och intellektuella förmågor.

Komvux som anpassad utbildning

- Förutom generella likabehandlingsplaner som gäller för hela komvux finns i regel inga specifika planer eller rutiner som är utarbetade för att hantera fall av hedersrelaterat våld och förtryck. Det är inte heller något som efterfrågas inom ramen för denna studie.

Metoder och arbetssätt

Anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor

- Skolorna arbetar förebyggande på olika sätt. Flera skolor beskriver att det förebyggande arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck främst handlar om att stärka elevernas kunskap om sina rättigheter samt att diskutera och ifrågasätta normer.

Komvux som anpassad utbildning

- Flera lärare menar att de vet ganska väl vad de skulle göra om de misstänker att någon är utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck – inte för att de fått dessa kunskaper inom sin nuvarande tjänst eller för att det finns en i förhand beslutad plan utan för att de tagit med sig sådana kunskaper från tidigare anställningar inom andra verksamheter.

Samverkan med andra aktörer

Anpassade grund- och gymnasieskolor samt specialskolor

- Skolornas förtroende för socialtjänsten är lågt. Socialtjänsten ses som överbelastad och upplevs ha bristande kompetens både om hedersrelaterat våld och förtryck och om elever med funktionsnedsättning.
- När samverkan med socialtjänsten undantagsvis fungerar bra upplevs den vara personberoende och utgå från enskilda handläggares kompetens och engagemang.
- Det framkommer att skolans konsultation med sakkunniga i hedersfrågor gynnar utfallet vid orosanmälan.
- Personalen upplever strukturella hinder i kontakten med socialtjänsten, framför allt kopplat till sekretess och hur vårdnadshavare informeras vid orosanmälan.
- Personalen upplever att socialtjänstens hantering fungerar bäst i fall där det råder en akut fara för liv och hälsa.
- Personalen upplever att socialtjänsten ofta lyssnar mer på vårdnadshavarna än på skolan. Detta upplevs leda till att anmälningar läggs ner eller att familjer inte utreds.
- Andra samverkansparter än socialtjänsten förekommer sporadiskt. Kontakter med civilsamhällesorganisationer samt med kommunala hederssamordnare sammanfaller med högre kunskap och medvetenhet hos de yrkesverksamma i skolan. Det handlar sannolikt både om att mer engagerad och kunnig skolpersonal söker sådana samarbeten samt att sådana samarbeten ger ökat engagemang och kunskapspåfyllnad.

Komvux som anpassad utbildning

- Lärare önskar mer kontakt med andra kommunala verksamheter.
- Sekretessen upplevs som ett hinder.

Utvecklingsbehov

I anpassade grund- och gymnasieskolor samt i specialskolor finns flera utmaningar när det gäller arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Arbetet behöver i högre grad specificeras och systematiseras. Huvudmännen spelar en avgörande roll för att främja utvecklingsarbete, särskilt i de skolor som inte själva tar egna initiativ. Det tycks finnas bättre förutsättningar för ett systematiskt arbete i specialskolan än i de anpassade skolorna.

Ett problem som framkommer i studien är att könsstympling av flickor och kvinnor inte alltid hanteras som en brottslig handling. En annan svårighet gäller frågor om beslutskapacitet och samtycke hos myndiga elever med intellektuell funktionsnedsättning, framför allt på gymnasienivå. Ytterligare utmaning som framkommer är att många skolor upplever att formerna för dialog med vårdnadshavare är ett dilemma.

När det gäller komvux som anpassad utbildning betonas vikten av samverkan inom kommunala verksamheter. Genom att etablera nätverk inom kommunala verksamheter kan signaler om att någon är utsatt fångas upp. Det möjliggör också utveckling av gemensamma riktlinjer och rutiner, samt genomförande av kompetensutvecklingsinsatser. Ett sådant arbete skulle bidra till ökad kunskap om och bättre samsyn kring hedersrelaterat våld och förtryck. Rektorer framhåller också behovet av att lagstiftningen kring elevhälsa ska omfatta även komvux som anpassad utbildning, eftersom ett tydligt lagstöd skulle ge starkare argument i dialogen med politiker och tjänstepersoner i utbildningsnämnder och förvaltningar. Det finns också ett behov av att öka förståelsen hos personer med intellektuell funktionsnedsättning både för vad hedersrelaterat våld och förtryck innebär, och för vilka rättigheter de har och var gränsen går mellan rätt och fel.

Rekommendationer

Kunskap och kompetens i hela skolan

Kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck behöver öka inom anpassade skolformer och specialskolor. Detta gäller alla yrkesgrupper – från lärare och elevhälsa till elevassistenter och skolledare. Utbildningar och stödmaterial behöver anpassas efter olika roller, förutsättningar och ansvarsområde. Exempelvis har elevassistenter en viktig roll eftersom de ofta arbetar nära eleverna. Genom att kartlägga deras behov och stärka deras kunskap kan de bli nyckelpersoner i det förebyggande arbetet.

Ett systematiskt arbete från styrkedja till klassrum

Arbetet med att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck behöver förankras i hela styrkedjan, från huvudman till arbetslag. Det handlar både om att skapa tydliga rutiner och om att följa upp att de verkligen används. Det är viktigt att öka kännedomen om de skrivningar i läroplanerna som rör hedersrelaterat våld och förtryck och arbeta med att ta fram stöd för hur det kan omsättas i praktiken i större utsträckning. För verksamheter inom komvux som anpassad utbildning finns ett behov att ta fram rutiner och riktlinjer för att stödja elever som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. I dag hämmas sådant arbete av att det inte är reglerat i lag att det ska finnas elevhälsoresurser i verksamheten.

Samverkan och stöd när det behövs

Det finns behov av att ta fram en ”bästa praxis” för skolornas samverkan med socialtjänsten när skolpersonal har oro över att ett barn utsätts eller riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Detta exempelvis genom en tydlig samverkansplanering med socialtjänsten och expertkonsultation vid orosanmälan. Verksamheter inom komvux som anpassad utbildning ser behov av ökat samarbete inom kommunen. Exempelvis behöver skola, daglig verksamhet, gruppboenden och boendestöd samarbeta mer kring personen som har behov av olika stödinsatser., Detta för att öka möjligheterna att upptäcka och stödja utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Undersökta verksamheter upplever att dagens sekretessregler skapar hinder för sådan samverkan.

Särskilda frågor som kräver fördjupning

Det finns kunskapsområden som behöver särskild uppmärksamhet. Ett exempel är barn med intellektuell funktionsnedsättning som lever i en hederskontext. I vissa fall nekas de möjlighet att gå i anpassad skola av vårdnadshavare, vilket riskerar att begränsa deras rätt till utbildning. Denna fråga bör utredas närmare för att säkerställa att alla barn får den skolgång de har rätt till. Ett annat område är skolans ansvar i att förebygga, upptäcka och motverka könsstämpning av flickor och kvinnor. Här krävs både ökad kunskap och tydliga rutiner för hur personalen ska agera vid misstanke och upptäckt av utsatthet hos elever.

Läs mer

Rapporter, vägledningar, metodstöd med mera

Arvidsson, J. (2016), *Sysselsättning och social rättvisa: En nationell registerstudie om 12 269 unga vuxna med intellektuell funktionsnedsättning*. Högskolan i Halmstad.

Brottsförebyggande rådet (2007), *Våld mot personer med funktionshinder*.

Myndigheten för delaktighet (2024), *Elevers hälsa inom komvux som anpassad utbildning*.

Myndigheten för delaktighet (2023), *Våld mot personer med funktionsnedsättning. Om utsatthet och förekomst av våld*.

Myndigheten för vård- och omsorgsanalys (2023), *Bära eller brista: Erfarenheter av socialtjänstens stöd vid hedersrelaterat våld och förtryck*.

Regeringens skrivelse 2007/08:39, *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*.

Skolverket (2021), *Hedersrelaterat våld och förtryck: skolans ansvar och möjligheter*.

Skolverket (2023), *Anpassade grundskolan är till för ditt barn*.

Skolverket (2024), *Elever i kommunal vuxenutbildning som anpassad utbildning – läsåret 2023/24*.

Socialstyrelsen (2013), *Vänd dem inte ryggen: utbildningsmaterial om hedersrelaterat våld och förtryck*.

Socialstyrelsen (2016), *Kvinnlig könsstypning – ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete*.

Socialstyrelsen (2018), *Underlag till handlingsplan mot könsstypning av flickor och kvinnor: Förslag inom områdena socialtjänst, elevhälsa och hälso- och sjukvård*.

TRIS – tjejers rätt i samhället (2020), *Gömd & glömd: hedersrelaterat våld och förtryck mot vuxna med intellektuell funktionsnedsättning*.

Webb hänvisningar

Jämställdhetsmyndigheten (2023), *Könsstypning av flickor och kvinnor*, <https://jamstalldhetsmyndigheten.se/mans-vald-mot-kvinnor/konsstypning-av-flickor-och-kvinnor/> (hämtad 2024-01-26).

Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (2020), *Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?*, <https://www.hedersfortryck.se/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/vad-ar-hedersrelaterat-vald-och-fortryck/> (hämtad 2024-01-30).

Skolverket (2023), *Antagning till anpassade gymnasieskolan*, <https://www.skolverket.se/regler-och-ansvar/ansvar-i-skolfragor/antagning-till-anpassade-gymnasieskolan> (hämtad 2023-12-20).

Skolverket (2023), *Mottagande i anpassade grundskolan*, <https://www.skolverket.se/regler-och-ansvar/ansvar-i-skolfragor/mottagande-i-anpassade-grundskolan> (hämtad 2024-01-23).

Skolverket (2024), *Elevhälsa*, <https://www.skolverket.se/regler-och-ansvar/ansvar-i-skolfragor/elevhalsa> (hämtad 2024-01-23).

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2022), *Vad är en specialskola?* <https://www.spsm.se/vara-skolor/undervisning-i-specialskola/vad-ar-en-specialskola/> (hämtad 2023-12-20).

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2024), *Särskilt stöd till nyanlända elever – Samverkan med tolk*, <https://www.spsm.se/sarskilt-stod-till-nyanlanda-elever/start/samverkan-med-tolk/> (hämtad 2025-04-15).

Världshälsoorganisationen (2024), *Female genital mutilation*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation> (hämtad 2024-03-11).

Åklagarmyndigheten (2023), *Hedersrelaterad brottslighet*, <https://www.aklagare.se/om-brottsligheten/olika-brottstyper/hedersrelaterad-brottslighet/> (hämtad 2024-03-11).

Bilaga 1 – Metod och genomförande

Anpassad grund- och gymnasieskola samt specialskola

Swecos undersökning bygger dokumentstudier, intervjuer med experter och intressenter vid myndigheter och från civilsamhället samt intervjuer med personal i anpassade grund- och gymnasieskolor samt i specialskolor.

Dokumentstudier: Ett flertal rapporter, studier och styrdokument har genomgått och sammanfattats. Dokumentstudierna har bidragit till att precisera studiens intervjuguider utifrån frågeställningarna från MFD.

Expertintervjuer: Intervjuer har skett med 8 personer i deras roller som expert eller sakkunnig inom något eller flera av områdena unga med funktionsnedsättningar, de aktuella skolformerna, hedersrelaterat våld och förtryck samt våldsutsatthet. Intervjuerna har varit utforskande och syftat till att göra övrig materialinsamling ändamålsenlig.

Skolverket, Riksförbundet för barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning (FUB), MFD, Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) och Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) har varit representerade i expertintervjuerna. En intervjuad expert har dessutom varit verksam vid Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (NCH).

Skolintervjuer: Intervjuer har skett med 45 personer från 18 skolverksamheter. I flera fall har skolverksamheterna omfattat mer än en skolenhet, vilket innebär att intervjupersonerna varit verksamma vid fler än en skola.

Urval och rekrytering av skolor

I dialog med MFD tog Sweco fram ett urval av skolverksamheter utifrån Skolverkets skolenhetsregister. Ett första urval om knappt 100 skolor designades utifrån geografi, kommuntyp (utifrån Sveriges Kommuner och Regioners kommungruppsindelning) samt skolform (anpassad grund- eller gymnasieskola respektive specialskola).

Utskick och påminnelseutskick till dessa skolor gav dock färre anmälningar än väntat. Det ledde till alternativa strategier för att rekrytera skolor till undersökningen – dels genom förnyade utskick i form av påminnelser samt nya utskick till icke kontaktade skolor, dels genom kontakter med skolor som intervjuade experter kunnat tipsa om. Sweco gick även ut via nationella samordnaren för länsstyrelsernas nätverk för det regionala uppdraget om mäns våld mot kvinnor och kunde därigenom få återkoppling från länsstyrelser med förslag på skolor att kontakta. Slutligen tillämpades en snöbollsmetod där skolor med aktivt arbete inom hedersrelaterat våld och förtryck bads lämna uppgift om andra skolverksamheter.

Genomförande

I studien ingår 8 anpassade gymnasieskolor, 8 anpassade grundskolor och 2 specialskolor. Skolornas geografiska spridning är god sett till södra och mellersta Sverige och det finns även en bredd sett till kommuntyper. Däremot saknas deltagande skolor i 1 av Sveriges 3 storstäder samt från skolor i norra Sverige.

Intervjuerna har skett i form av enskilda intervjuer och gruppintervjuer via videomöte. Vilken personal som deltog i de respektive intervjuerna varierar, men i de flesta intervjuer deltog rektor samt representant eller representanter från undervisande personal och elevhälsan (exempelvis kurator och skolsköterska). Intervjuerna har varierat i längd men oftast varit omkring 90 minuter långa.

Intervjuerna har genomförts i semistrukturerat format utifrån en intervjuguide som tagits fram i samråd med MFD och kompletterats utifrån dokumentstudier och expertintervjuer. Intervjuguiden har även inkluderat hypotetiska scenariofrågor för att möjliggöra inhämtande av svar och resonemang även när där intervjupersonerna inte identifierat en problematik på den egna skolan eller när intervjufrågorna behövt fördjupas med konkreta exempel.

Komvux som anpassad utbildning

Inom ramen för studien genomförde Begripsam totalt 37 enskilda intervjuer och gruppdiskussioner med personer som arbetar i olika roller inom komvux som anpassad utbildning. Av dessa var 21 lärare och 9 rektorer. Bland övriga yrkeskategorier fanns kuratorer, specialpedagoger, elevstödjare, utbildningsledare och studie- och yrkesvägledare (SYV). Intervjupersonerna var fördelade på 24 kommuner med en blandning mellan stora och små kommuner.

Urval och rekrytering

För att komma i kontakt med intresserade skolor gjordes mejlutskick till samtliga komvux för anpassad utbildning i landet (cirka 200 adresser) samt utskick via Begripsams nätverk. Mejladresserna erhöles från Specialpedagogiska skolmyndigheten. Det första utskicket gjordes i december 2023 och ytterligare ett utskick gjordes i februari 2024. Det andra utskicket gav bättre resultat men över lag var det svårt att få in svar.

Genomförande

Studien använder en kvalitativ metod. Den är genomförd via enskilda intervjuer eller fokusgruppsdiskussioner och intervjuerna har varierat från 30 minuter till 90 minuter och fokusgrupperna har tagit ungefär 60 minuter.

Digitala intervjuer har spelats in och transkriberats. Vid fysiska intervjuer antecknade intervjuaren noggrant och gjorde en sammanställning efter intervjun. I vissa fall har inspelning inte skett och det har då varit på begäran av deltagare som inte vill bli inspelade.